

De moeite waard

Beschouwingen
over nut en waarde
van het Latijn en
Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit.

C VRIENDEN VAN HET
GYMNASIUM

De moeite waard

Beschouwingen
over nut en waarde
van het Latijn en
Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit.

G VRIENDEN VAN HET
GYMNASIUM

Klassieke Talen-instituten:

Universiteit van Amsterdam (UvA)
Klassiek Seminarium
Oude Turfmarkt 129
1012 GC AMSTERDAM
tel. 020-5252545
voor studie-advies:
mevr. dr A.M. van Erp Taalman Kip
tel. 020-5252548

Vrije Universiteit (VU)
GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur)
De Boelelaan 1105
1081 HV AMSTERDAM
tel. 020-5483082
voor studie-advies:
mevr. dr E. Vester, tel. 020-5483762

Rijksuniversiteit Groningen (RUG)
GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur)
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
Postadres: Postbus 716
9700 AS GRONINGEN
tel. 050-636050
voor studie-advies:
prof. dr F. Akkerman

Rijksuniversiteit Leiden (RUL)
GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur)
Doelensteeg 16
2311 BD LEIDEN
tel. 071-272672
voor studie-advies:
Dr P.A. Meyer, tel. 071-272674

Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN)
Instituut Oude Letteren
Erasmusplein 1-8
6525 HT NIJMEGEN
tel. 080-512958
voor studie-advies:
Dr A.J.L. van Hooff, tel. 080-512867

Uitgave:
'Vrienden van het Gymnasium'
Postbus 3161
1003 AD Amsterdam

Vormgeving:
Marjolein Veenendaal
Soesterberg
sept. 1989

Woord vooraf

Wat met de klassieke talen en cultuur te doen in de toekomst?	W.J. Aerts	7
De klassieken in het gymnasiale en universitaire onderwijs	L. de Blois	12
Veilig... of in gevaar?	J.M. Bremer	15
Taal en tekst. Nut en noodzaak van de klassieke talen in het VWO	J.H. Brouwers	19
Vertalen en vertalingen	A.H.M. Kessels	23
De moeite waard	A.J. Kleywegt	26
Kies moeilijk: kies Latijn (en/of Grieks)	H. Pinkster	29
De oude Grieken en Romeinen en wij	S.L. Radt	31
Grieks en Latijn: hun waarde voor ons onderwijs	C.J. Ruijgh	33
Het belang van kennis van de klassieke talen voor universitaire studies	D.M. Schenkeveld	37
Enkele overwegingen met betrekking tot plaats en betekenis van de Grieks-Romeinse cultuur in het onderwijs	C.M.J. Sicking	40
Het lot van het klassieke-talenonderwijs	H.S. Versnel	43
Het debat der classici	J.Th.K. Marcelis	47

De vereniging Vrienden van het Gymnasium heeft als statutair doel 'het in stand houden en bevorderen van de gymnasiale opleiding in de breedste zin des woords'.

Kenmerk voor gymasiaal onderwijs is, dat de klassieke talen een belangrijke plaats innemen in het lesprogramma naast een breed pakket van andere, eveneens op het niveau van voorbereidend wetenschappelijk onderwijs te geven vakken.

Als er in de beleids sfeer discussie plaats heeft over onderwijsprogramma's pleegt bij uitstek het onderwijs in de klassieke vakken zich te moeten rechtvaardigen, al is er generaties lang al ruime belangstelling geweest voor het gymnasiale onderwijs. Er schuilt een gevaar in dat bij herhaling oproepen van twijfel aan het bestaansrecht van onderwijs in de klassieke talen: dat de jeugd gaat aarzelen bij het kiezen van klassieke talen als studierichting aan de universiteit, uit vrees dat er na het afstuderen geen behoefte aan leraren Grieks en Latijn (meer) is. Is die behoefte er wèl, dan ontstaat er een *gebrek* aan leraren klassieke talen, zodat in het ergste geval geen Grieks en Latijn meer kunnen worden gegeven, met gevolg dat om *die* reden opnieuw slechts relatief weinigen de klassieke talen als studievak kiezen. Uiteindelijk zouden dan de klassieke vakken geheel uit ons onderwijs verdwijnen.

Juist nu de belangstelling voor de klassieken toeneemt, ook buiten ons eigen land, is het zaak een dergelijke ontwikkeling te voorkomen. Daarover heeft het bestuur van de Vrienden van het Gymnasium gesprekken gevoerd met vrijwel alle hoogleraren klassieke talen aan de Nederlandse universiteiten. Wij hebben hun bij die gelegenheid gevraagd iets te vertellen over hun kijk op de klassieke zaken in korte artikelen die in gebundelde vorm zouden worden verspreid op scholen, universiteiten en bibliotheken. Het is natuurlijk in de eerste plaats de bedoeling de belangstelling te wekken van scholieren en jongere studenten bij het kiezen van een schoolafdeling en een vakkenpakket dan wel een universitaire studierichting. Wij nemen echter aan dat dit boekje ook de belangstelling zal hebben van anderen die bij die keuzen min of meer betrokken zijn, zoals ouders, decanen en studieadviseurs, of die op andere wijze belangstelling hebben voor onderwijszaken.

Wat u in het volgende onder ogen komt is op persoonlijke titel geschreven en het geheel heeft daardoor een kaleidoscopisch karakter. Door het ene zult u zich meer aangesproken voelen dan door het ander. Toch zal het u hopelijk net zo vergaan als ons en zult u blij zijn met deze diversiteit.

6. Laat ons hopen dat ook de volgende generaties gymnasiale scholieren genoeg enthousiaste classici als leraren zullen hebben. (m/v!)

H. van Hoorn,
voorzitter Vrienden van het Gymnasium

Wat met de klassieke talen en cultuur te doen in de toekomst?

*Dr W.J. Aerts,
hoogleraar Middel- en
Nieuwgrieks aan de Rijksuniversi-
teit van Groningen*

*Prof. Aerts houdt zich als hoogle-
raar Middel- en Nieuwgrieks in
Groningen vooral bezig met de ge-
schiedenis van de Griekse taal
sinds de oudheid, en als uitvloeisel
daarvan met de ontwikkeling en
status van de Nieuwgriekse dialecten.
Daarnaast bestudeert hij de
Middelgriekse literatuur, zoals het
volksepos Διγένης Ἀροῦτας, de
romans Τὰ κατὰ Καλλίμαχον
καὶ Χρυσορρόγη en Ὁ
Ἐρωτόκριτος en in het bijzonder
de (wederwaardigheden van
de) Alexanderroman in de middel-
eeuwen, als 'moderator' van de
werkgroep mediaevistiek voorzo-
ver die zich met de Alexanderlite-
ratuur in de middeleeuwen bezig-
houdt. Binnenkort zal een uitgave
met tekst, vertaling, commentaar
etc. van de Syntomos Historia
(Beknopte Geschiedenis) van
(pseudo?)Psellós van zijn hand*

Het behoeft geen nadere toelichting dat de positie van de klassieke talen binnen het VWO-programma in de laatste vijftientig jaar van een prominente plaats is afgeleden naar de marginaliteit, zeker op mammoetscholen met ongedeeld VWO.

Overwaardering exacte vakken

Deze gang van zaken ligt geheel in de lijn van een ontstane overwaardering van de exacte vakken, gepaard aan een neergaande waardering voor 'culturele' vakken. Men hoeft niet rechtstreeks bij het onderwijs betrokken te zijn om vast te stellen dat een aantal cultuurgoeieren aan de verwording is prijsgegeven: een verzorgd gebruik van de Nederlandse taal schijnt nog maar een handjevol Nederlanders te interesseren, de blik naar het verleden reikt niet verder terug dan tot de tweede wereldoorlog, het literaire Walhalla schijnt pas bij Jan Wolkers te beginnen, van de vroeger voor de toelating tot de universiteit verplichte kennis van de drie moderne talen Frans, Duits en Engels is weinig overgebleven: meestal staat slechts het Engels op een redelijk niveau, en wat de oude talen betreft, het beheersingsniveau van aankomende classici gaat doorgaans dat van een derde, vierde klas van een vroeger gymnasium niet te boven.

Nieuwe nivelleringsronde

Iedereen kan dit vrijwel zonder moeite waarnemen, alleen op het departement van Onderwijs schijnt men zo door politieke ideologieën 'ingepakt' te zijn, dat men daar nog de illusie koestert dat men zich nog wel een nivelleringsronde kan permitteren. Wanneer men de staatssecretaris bij herhaling hoort betogen dat de oude talen zich 'uit de markt prijzen' als ze een hoger urenaantal claimen dan bijvoorbeeld voor de moderne talen be-

verschijnen in het *Corpus Scriptorum Historiae Byzantiae*, terwijl hij een *Lexicon* op de kroniek van Morea in voorbereiding heeft. Soms maakt hij ook vertalingen: kortelings is een vertaling van hem gepubliceerd van het lange gedicht *Η ΚΥΡΑ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΙΩΝ* van Yannis Ritsos, onder de titel *Jonkvrouw van de Wingerden*.

schikbaar is, dan zijn er twee mogelijkheden: òf zij houdt een ideologisch verhaal tegen beter weten in, òf zij heeft er echt geen verstand van. Bij het huidige wetsvoorstel is uitgegaan van de fictie, dat de uitgebreide basisopleiding aansluiting zal geven op het vierde leerjaar van de onderscheiden nu vigerende middelbare schooltypes. De voorgestelde opleidingsmogelijkheden voor de oude talen zijn evenwel zo beperkt, dat genoemd streven als volstrekt illusoir bestempeld kan worden. Het zal betekenen dat ook de eindexameneisen nogmaals tot een lager peil teruggebracht zullen worden.

Zélf leren vertalen laten schieten?

Er gaan ook onder de classici steeds meer stemmen op om over te gaan tot een démasqué en het vertalen en interpreteren van teksten in de grondtalen maar geheel op te geven en de tijd te besteden aan de 'culturele achtergronden', eventueel via teksten in vertaling. Het is mogelijk dat er inderdaad niets anders opzit. Doch men moet zich ernstig de vraag stellen of het 'goed' dat men dan binnenhaalt opweegt tegen tenminste twee 'kwaden' die men zich berokkent, namelijk het totale verlies van de vertaalkunde zelf, èn het opgeven van het enige dat werkelijk inzicht in de cultuur der antieken kan verschaffen, namelijk de ingang via de taal. Hoe men het ook wendt of keert, er blijft een onoverbrugbare kloof tussen *Gallia omnis divisa est in partes tres* en het vertaalde equivalent, of tussen *sine ira et studio* en welke weergave in welke taal ook. Uitde-muur-eters willen wellicht genoeg nemen met bonenpulp plus amandelessence, degene wiens smaakpapillen nog in orde zijn kan slechts tevreden zijn met banketbakkersspijs. Met andere woorden, wie zich echt de cultuur van de oude volkeren eigen wil maken, zal zich in de talen ervan moeten verdiepen. En wellicht klinkt het paradoxaal: er is geen betere weg om zich de vreemde talen eigen te maken dan via het vertalen.

Vertalen meest efficiënte methode

Het vertalen dwingt niet alleen tot een zo exact

mogelijke beeldvorming omtrent de in de vreemde taal vervatte boodschap, het vereist eveneens een zo ruim mogelijke aftasting van het eigen arsenaal om de boodschap zo adequaat mogelijk weer te geven. Hoe hoger het niveau is waarop men dit 'spel' kan spelen, des te groter is de intrinsieke waarde van het proces, en in dit opzicht kan het wedijveren met iedere 'exacte' logistiek. En als zodanig wordt het dan overdraagbaar op iedere vorm van (maatschappelijke of linguïstische) *problem solving*. Het is buitengewoon te betreuren dat de onderwijsautoriteiten die koppeling niet willen zien of als 'onbewijsbaar' bagatelliseren. Toch spelen twee factoren van efficiency hier eveneens een rol.

Efficiency binnen het VWO

Binnen het circuit van het VWO kan men reeds de vraag stellen hoe zinvol het is een in alle opzichten waardevol basisvak voor iedere verdere taal- of geschiedenisstudie zodanig te minimaliseren dat het rendement van de geïnvesteerde moeite vrijwel tot nul gereduceerd wordt. Niet alleen speelt dat een rol ten aanzien van de arbeidsvreugde der lesgeevenden (welke classicus kan het als bevredigend ervaren dat men aan de werkelijk belangrijke auteurs als Homerus, tragici, Herodotus, Plato, Vergilius, Horatius, Tacitus, Seneca, Livius niet meer kan toekomen?), het heeft ook zijn repercussie op de leerlingen: men moet wel buitengewoon enthousiast zijn om moeilijke lessen met veel memoriseerwerk op de meest ongunstige roosteruren te blijven volgen voor een resultaat dat nauwelijks het gewenste effect kan sorteren. Maar het speelt ook mee bij een vervolgstudie aan de universiteit.

Efficiency bij universitaire studie

Het kan niet erg efficiënt genoemd worden dat studenten klassieke letteren een belangrijk deel van hun kostbare universitaire tijd moeten besteden aan het verwerven van de noodzakelijke basiskennis, die zij eigenlijk op het VWO hadden moeten kunnen verwerven. Het is ook weinig efficiënt dat bij aanverwante studies, zoals geschiedenis, moderne talen, slavische talen, Byzantinologie, Nieuwgrieks etc. de gymnasiale kennis der oude talen niet produktief gemaakt kan worden wegens het ondermaatse gehalte ervan. En dat, terwijl Westeuropese geschiedkundige bronnen tot in de 19e eeuw in het Latijn werden gesteld, terwijl van de kerkgeschiedenis niets te begrijpen is zonder kennis van Latijn en Grieks, terwijl de structuur van de moderne Indo-europese en niet-Indo-europese talen via de contrastwerking met de duidelijke basisstructuren van het Grieks en het Latijn veel beter inzichtelijk te maken is dan zonder die contrastwerking, terwijl Byzantinologie zonder (klassiek) Grieks niet op wetenschappelijk niveau te beoefenen is, terwijl het Nieuwgrieks zonder zijn historische basis in de lucht hangt, en eigenlijk iedere reflexie op taal en literatuur moeilijk het fundament kan ontberen dat door de antieke theorievorming, met name door iemand als Aristoteles, is aangereikt.

Veel hoger investeringsrendement mogelijk

Het moet de zo op materieel rendement gefixeerde autoriteiten toch aanspreken dat

de huidige inrichting van het oude-talenonderwijs op het VWO met wat meer investeringsbereidheid tot een veel hogere opbrengst zou kunnen komen! Daarbij moet wel het misverstand vermeden worden te denken dat deze opbrengst te bereiken zou zijn met betere lesmethoden, 'natuurlijke' cursussen en dergelijke. Hoe gecomprimeerd men ook de taalregels van het Latijn of Grieks zou kunnen presenteren, het Latijn wordt daar niet anders van, het Grieks evenmin, en men zal er niet aan kunnen ontkomen zich alle voor die talen kenmerkende fenomenen eigen te maken: niet de uitleg kost tijd, maar de verwerving.

'Antieke cultuur' en klassieke talen

Tenslotte: na de tweede wereldoorlog kwam het (nobele) streven op, zoveel mogelijk leerlingen met de antieke beschaving kennis te laten maken. Toch lag daar een misverstand in. Niet iedereen is zo muzikaal dat hij of zij een instrument kan of wil leren bespelen, niet iedereen zo begaafd voor tekenen dat hij of zij zich een schildersezels aanschafft. *Mutatis mutandis* geldt dat ook voor het leren van de klassieke talen: zonder een zekere cultuurgevoeligheid heeft het weinig zin zich zoveel inspanning te getroosten. (Overigens, het vaak gehoorde verwijt, 'wat heb ik er eigenlijk aan gehad', is niet relevant: ik kan niet zeggen dat ik er later zoveel aan gehad heb dat ik zoveel plantenfamilies heb moeten leren of tientallen bloedsomlopen van kikkers heb moeten tekenen!) Mijns inziens verdient het overweging om een scheiding aan te brengen tussen curricula, waarin antieke cultuur wordt aangeboden op basis van secundaire, *casu quo* vertaalde literatuur, en curricula, waarin de klassieke talen zelf onderwerp van studie zijn. Maar in dat laatste geval dient de te investeren tijd zodanig te zijn, dat eindexaminandi blijk kunnen geven deze talen op 'productief' niveau te beheersen. Om de 'bereikbaarheid' te garanderen zou bijvoorbeeld het aantal nu nog bestaande categoriale gymnasia (38) uitgebreid moeten worden tot 100, en deze zouden de beschikking moeten hebben over het taalcurriculum. Op andere VWO-scholen zou men dan kunnen opteren voor het cultuurcurriculum. De voordelen zijn duidelijk: wie wil, kan voor het taalcurriculum kiezen en krijgt dat dan ook op een zodanig niveau aangeboden dat de leerling er werkelijk profijt van kan hebben en de lesgevende er bevrediging in kan vinden. Kritikasters zullen hier wel weer elitair denken in zien; dit heeft echter niets te maken met exclusiviteit, maar alles met effectiviteit. Slechts op deze wijze kan een cultuurgoed, waarvan velen in het verleden hebben geprofiteerd, op een gezonde basis behouden blijven, niet in de laatste plaats tot profijt van de samenleving.

Stellingen

1 Voor het onderwijs in de klassieken in Nederland dienen twee programma's ontwikkeld te worden, één als degelijke vooropleiding voor universitaire talenstudies (obligatoir) met een goed gefundeerde kennis van de talen Grieks en Latijn (ongeveer het 'ouderwetse' gymnasiumprogramma), en één ter kennisname van een belangrijk fundament van de westerse samenleving, waarbij aan de hand van vertalingen van klassieke en middeleeuwse (waaronder ook Byzantijnse!) auteurs een inzicht gegeven

wordt in de bijdrage van klassieken en middeleeuwers aan het ontstaan van de westerse samenleving.

2 Het heeft weinig zin te praten over (opvijzelen van) het imago van de leraar als men niet bereid is de voorwaarden te scheppen, c.q. te herstellen, waaronder de docent (ook) vakmatige bevrediging kan vinden.

Ceterum censeo: zowel universiteit als middelbaar onderwijs zouden er wel bij varen als een groter deel van de docenten uit universitair opgeleiden gerekruteerd zou worden.

3 Een onderwijsminister die zegt efficiency na te streven maar niet voorschrijft dat iemand die Nieuwgrieks wil studeren op universitair niveau een gymnasiumdiploma met Oudgrieks moet hebben behaald, is dwaas.

De klassieken in het gymnasiale en universitaire onderwijs

Dr L. de Blois,
hoogleraar geschiedenis en staatsinstellingen van de Grieken en Romeinen aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen

Prof. de Blois houdt zich speciaal bezig met:

- de Romeinse geschiedenis in de breedste zin van het woord over de periode 200 v. Chr. - 300 n. Chr.;
- de geschiedenis van Grieks Sicilië;
- de historie van het Griekse politieke denken;
- de perceptie van maatschappelijke, mentale en politieke veranderingen in de werken van Griekse en Romeinse auteurs;
- de geschiedenis van de christenen in de periode 50 - 313 n. Chr.

Gymnasiale opleiding biedt veel voordelen

De meeste argumenten die pleiten vóór het behoud van een degelijke gymnasiale opleiding binnen het geheel van het voortgezet onderwijs, zijn overbekend: de klassieke vorming brengt de leerlingen in contact met de wortels van de westerse beschaving, toont hun een cultuur die verwant en toch anders is, levert een kennismaking op met hoogwaardige literaire werken, die algemeen menselijke zaken aansnijden en legt een grondslag voor verdere studie of kennismaking van vreemde talen en culturen.

Daarbij komt dat de leerlingen bij de vakken Grieks en Latijn omgaan met teksten op een manier die bij de andere vakken relatief schaarser wordt: nauwkeurig lezen, interpreteren en in goed Nederlands vertalen.

Niet retireren

Juist daarom moeten de voorstanders van gymnasiale vorming vasthouden aan het talige onderwijs en niet retireren naar een vak 'antieke cultuur' zonder onderricht in de oude talen zelf. Deze wijze van omgaan met teksten mag in het voortgezet onderwijs niet verloren gaan.

Evenwichtige integratie

Dat betekent evenwel niet, dat we terug moeten vallen op een eenzijdig stampwerk in de onderbouw en puur mechanisch vertalen in de hogere klassen. Dat zou de gymnasiale vorming terecht vele vijanden bezorgen. Gestreefd moet worden naar een evenwichtige integratie van het onderwijs in Grieks, Latijn, oude geschiedenis en antieke cultuur in een ongedeelde vak klassieken in de bovenbouw, waarbinnen de school zelf zijn accenten kan leggen.

Vroege kennismaking met taal en cultuur

Essentieel is dat dit vak in de onderbouw voorafgegaan wordt door een propaedeuse die eveneens zowel taal als cultuur bevat. Het is namelijk niet waarschijnlijk dat een vierdeklasser, die aan de bovenbouw begint na een driejarige voortgezette basisvorming, nog van de grond af aan met klassieken zal beginnen. Een kennismakingscursus in het voortgezet basisonderwijs, die de leerling niet alleen in aanraking brengt met Latijn en een beetje Grieks, maar ook met de cultuurwereld erachter, waarin deze talen gefunctioneerd hebben, is volstrekt onmisbaar.

Geïntegreerd pakket klassieken

Deze propaedeuse zou dan in de bovenbouw gevolgd kunnen worden door een stevig pakket klassieken in een cultuurhistorisch getinte 'stream' waarin naast klassieken bijvoorbeeld ook Nederlands, twee moderne talen, geschiedenis en een muzisch vak verplicht zijn en de leerling, om andere studiemogelijkheden open te houden, ook wiskunde en economie kan kiezen. Een beperkter, maar eveneens geïntegreerd pakket klassieken kan in anders gerichte 'streams' aangeboden worden aan leerlingen die alleen in de marge nog iets aan de klassieke oudheid willen doen.

Landelijk gelijke kern plus vrijheid per school

De pakketten zouden dan moeten bestaan uit een niet al te grote kern die in heel Nederland hetzelfde is en in een centraal schriftelijk examen getoetst kan worden, met een brede schil eromheen die de scholen zelf in kunnen richten. Alleen zo zal het mijns inziens mogelijk zijn op langere termijn iets te doen aan de redding van het vak Grieks op niet erg grote ongedeelde VWO-achtige scholen. Programmeert men daar Grieks, Latijn en antieke cultuur als aparte vakken, dan dreigt antieke cultuur te marginaliseren en wordt Grieks nauwelijks meer gekozen. De klassieke vorming ontardt op zulke scholen dan tot een utilitair stroompje potjeslatijn.

Voordelen voor universiteiten

Als een sterk pakket klassieken binnen een cultuurhistorische 'stream' werkelijkheid zou kunnen worden, is wellicht ook een ander probleem op te lossen. Momenteel is het aantal eerstejaars klassieke talen aan de universiteiten te laag om op de langere termijn de vervangingsbehoefte op de scholen te dekken; bovendien is de studieduur dusdanig bekort, dat de stijgingsgraad in de universitaire studie klassieken toekomstige eerstejaars wel eens te machtig kan worden, als zij hun ingangsniveau niet versterken. Nu al hebben studenten met belangrijke deficiënties moeite het tempo bij te houden. Een stevig pakket klassieken zal mogelijk meer leerlingen motiveren voor de studie klassieke talen en zal hen eraan wennen de verschillende componenten van de studie klassieken tegelijk, in verband met elkaar en in een relatief hoge stijgingsgraad te bestuderen. De classici aan de universiteiten hoeven dan niet te kiezen voor minderwaardige noodoplossingen als het sterk verminderen van één van de beide talen of het uitkleden van de cultuurhistorische vakken (oude geschiedenis, klassieke archeologie en antieke wijsbegeerte) of het verlagen van de zelfwerkzaamheid van

studenten in het maken van werkstukken en scripties. Bovendien blijven de universiteiten dan abiturienten afleveren die werkelijk in staat zijn op de scholen het geïntegreerde vak klassieken te geven, met Latijn, Grieks en de culturele component erin.

Kentering

Moet ik van dagdromerij en ongerechtvaardigd optimisme beschuldigd worden? Ik dacht het niet. In landen als de V.S. en Rusland begint het besef alweer te gloren dat een cultureelhistorische richting bestaansrecht heeft op de scholen van voortgezet onderwijs en ook in Nederland constateren sommigen reeds dat een a-historische, geheel pragmatisch-functionalistisch georiënteerde samenleving een kale bedoening is die zeer velen niet inspireert. Ook wordt men niet meer uitgelachen wanneer men pleit voor een stevig schoolvak, dat flinke eisen stelt. Elitair in de verkeerde zin (onterechte bevoordeling van een groep gefortuneerden) is dat allerminst: juist zij die thuis weinig of geen culturele bagage meekrijgen, zijn gebaat bij een brede algemene schoolopleiding die veel biedt, ook in het cultuurhistorische vlak.

Dr J. M. Bremer,
hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam

Prof. Bremer heeft in de afgelopen twintig jaar gepubliceerd over Homerus, de Griekse lyriek, de Griekse tragedie (speciaal Euripides), en over Aristoteles' Poëtica. Zijn interesse gaat er ook naar uit, de Griekse literatuur te bestuderen 1) met de inzichten en methoden van de algemene literatuurwetenschap (theorie van het vertellen, theorie van het korte gedicht, theorie van het drama), en voorts ook 2) in haar echo's en verdere uitwerking in de Westeuropese literatuur. Uit die laatste interesse komen o.a. voort een artikel over Prometheus bij Goethe en Shelley en een over diverse moderne versies van het Elektra-thema.

Veilig

'As safe as the Bank of England': een Engelse zegswijze. Wie zoals schrijver dezes, samen met zijn UvA-collega's van de vakken Grieks, Latijn, oude geschiedenis, klassieke archeologie (met het schitterende Allard Pierson-museum), papyrologie, middeleeuws Latijn, werken mag in de statige gebouwen waarin vroeger de Nederlandse Bank gehuisvest was, zou zich veilig mogen voelen. Bevoorrecht voelen wij ons zeker met onze monumentale werkplaats in hartje Amsterdam, alle collega's en de vakbibliotheken onder één dak.

Boeiend

Het werk zelf is ook boeiend: het speelt zich af binnen een aantal concentrische cirkels, waarvan de buitenste zo wijd is als de wereld zelf. De wetenschap der klassieke oudheid is inderdaad zeer internationaal. In Amsterdam organiseerden wij in de laatste tien jaar vier internationale colloquia (archeologie 1, Latijn 1, Grieks 2), en we trekken regelmatig naar internationale bijeenkomsten. Soms staat zelfs ineens een collega uit Canada, Nieuw-Zeeland of Californië voor de deur! Minder wijd, maar toch nog groot is 'de cirkel' Nederland: contacten met vakgenoten van andere universiteiten zijn meer regel dan uitzondering, en er wordt bij ons aan de UvA ook regelmatig gewerkt aan zaken die de klassieken in heel Nederland betreffen: leergangen, uitgaven van schoolteksten, materiaal voor eindexamens nieuwe stijl enz.

Er is het werkverband van de eigen faculteit der letteren waarin wij classicisten zowel bestuurlijk als wetenschappelijk belangrijke rollen kunnen spelen, en dat ook doen.

De binnenste cirkel wordt uiteraard gevormd door onszelf: in onze studierichting ontvangen wij de

eerstejaars voor één opleiding, en werken wij samen in één onderzoeksprogramma, dat qua omvang en spreiding een van de grootste in de faculteit is, met als opvallend en zeer verheugend verschijnsel een aantal jonge onderzoekers die (aangesteld vanwege de faculteit, Academie of NWO) geheel of grotendeels voor onderzoek vrijgesteld zijn: voor oude geschiedenis 1, klassieke archeologie nu nog 1 (vanaf sept. '89 2), Latijn 4(5) en Grieks 4(5).

Bedreigd

Boeiend, bevoorrecht en florissant: zo wil ik ons werk aan de UvA dus graag noemen. Voelen we ons ook veilig? Nee. Verkeren we dan in gevaar? Jazeker. Wat is er dan aan de hand? Ik zou die bedreiging ook in concentrische cirkels (twee) willen beschrijven.

Basisvorming

Op nationaal niveau is door de WRR (= Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) een plan opgezet en door Deetman overgenomen om de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs met 'basisvorming' te vullen waarin voor Grieks en Latijn geen plaats is. In elke school zullen de classici moeten proberen ergens in de marge, dat wil zeggen in de zogenaamde vrije ruimte, een plaatsje voor Latijn en Grieks te bevechten, maar het is de vraag of dat lukt. - Op het moment dat ik dit schrijf is de regering, en dus ook Deetman met zijn wet op de basisvorming, demissionair. Maar de kans dat die wet er toch komt is groot. Men realiseert zich onvoldoende dat deze 'basisvorming' een ernstige bedreiging vormt voor het intellectuele peil van het voortgezet onderwijs; en met nadelen doel ik dan waarachtig niet uitsluitend op de nadelen voor de positie van Latijn en Grieks! Want ook de moderne talen en een vak als aardrijkskunde komen ernstig in het gedrang.

Te weinig studenten

Binnen die grote kring bevindt zich de kleine kring van de studenten. Een te kleine kring, want in heel Nederland komen per jaar nog ternauwernood 50 studenten zich aanmelden voor Grieks en Latijn. Dat zal leiden tot een situatie waarin er geen goede kandidaten meer zullen zijn voor opvallende vacatures op de scholen en aan de universiteiten. En dan wordt het echt moeilijk.

Geen pessimisme

Toch ben ik niet somber, en dezer dagen moest ik zelfs luid lachen toen ik las dat precies een eeuw geleden S. A. Naber, mijn verre voorganger als hoogleraar Grieks te Amsterdam, het bestaan heeft om in *De Gids* (53, 1889, 80-105) te betogen dat men het Grieks op school maar moest afschaffen: 'dat was nu toch echt te moeilijk voor de kinderen!' Dat zult u mij niet horen zeggen. Zeker niet nu ik dit jaar weer van dichtbij merkte hoe mijn eigen zoon, in de zesde klas VWO beland, (ik heb hem nooit met Grieks geholpen, dat mocht ik niet van hem) gefascineerd raakte toen zijn leraar *De Bachen* van Euripides met hen las en behandelde, zelfs zozeer dat hij (mijn zoon)

ervan droomde. Euripides had kennelijk weer eens zowel het bewustzijn als onderbewustzijn van zijn publiek gebocid! Hulde aan de leraar die hem vertolkte.

Klassieken in trek bij breed publiek

Wat is er toch met ons aan de hand? Mensen die in onze cultuur Mozart, Mahler of Mondriaan vertolken of presenteren zijn niet verlegen met wat zij brengen. Zij zijn trots op hun zaak, en de waarde daarvan staat hoog genoteerd, net zoals Bourgogne- of Bordeauxwijnen een eigen aura en aroma hebben waardoor iedereen gebocid is en waarvoor men ook graag betaalt: naarmate de flessen meer bestoft en oud zijn des te meer. Waarom zijn wij niet trots op onze bestofte klassieken? Of om een andere beeldspraak te gebruiken, waarom is de classicus niet trots op de oude partituren waarvan hij niet alleen de conservator maar ook de vertolker, de uitvoerende kunstenaar is? Er is wel degelijk belangstelling, ook in ons land, voor de klassieken. Het Allard Pierson-museum trok in 1988 ruim 30 % meer bezoekers dan in 1987. De *Teleac*-cursus Latijn werd wegens grote belangstelling herhaald. Het mythologisch lexicon *Van Achilles tot Zeus* (Moormann & Uitterhoeve) is een bestseller. De belangrijkste Duitse roman van 1988, Christoph Ransmeyer's *Die Letzte Welt* is een speurtocht naar Ovidius in zijn ballingschap.

Nieuwe ontwikkelingen

Er zijn twee nieuwe ontwikkelingen waarop ik hoop. In het eindexamen nieuwe stijl staan veel meer dan voorheen ook bij het centraal schriftelijk eindexamen de verworvenheden van de Grieks-Romeinse cultuur centraal. Daarbij wordt voortaan nadrukkelijk aandacht gevraagd voor de doorwerking van de Griekse en Latijnse literatuur in later eeuwen. Dat is een aspect van het vak dat mijzelf ook in toenemende mate is gaan boeien. Met een voorbeeld kan ik dit verduidelijken. In onze twintigste eeuw zijn vrouwelijke auteurs prominenter dan ooit tevoren. Enkele grote namen: Virginia Woolf, Marguerite Yourcenar, Christa Wolf, Sylvia Plath, Ida Gerhardt. Voor ieder van deze vijf geldt dat zij juist vanuit de klassieken pas ten volle begrepen kunnen worden: daar vonden deze vrouwen de symbolen, thema's en gestalten waarmee zij hun diepste inzichten en emoties mee konden uitbeelden.

Overlevingskracht

In het Europa van 1992 en daarna zullen de moderne talen aan belang winnen; op onze scholen zal ook het onderwijs in die talen en literaturen belangrijker worden. Komt daarmee ook een nieuwe kans voor de talen en literaturen die daaraan ten grondslag liggen? De klassieken hebben een enorme overlevingskracht; zij hebben het tweeduizend jaar gehouden, en in de laatste honderd jaar wereldwijd meer belangstelling gehad dan ooit tevoren. Zij hebben in Nederland Naber (1889) overleefd; mijn taxatie is dat ze ook Deetman (1989) zullen overleven.

Stellingen

1 De classicus in het WO is erop uit om te onderzoeken hoe dichtertaal, politiek,

18 kunst, filosofie (enz.) functioneerden binnen het kader van de cultuur van de Grieken en Romeinen. Maar wanneer hij niet zelf beseft, en anderen toont, dat die oudheid doorwerkt en resoneert in het moderne Europa, is zijn vak gedoemd tot permanente krimp en zal het uiteindelijk een academisch fossiel worden.

2 Dezelfde spanning tussen authentieke vertolking en actualisering maakt (*mutatis mutandis*) het werk van de classicus in het VWO zo zwaar en zo boeiend.

Taal en tekst. Nut en noodzaak van de klassieke talen in het VWO

Dr J.H. Brouwers, hoogleraar in de Latijnse taal- en letterkunde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen

Dr J.H. Brouwers was van 1961-1969 leraar klassieke talen aan de afdelingen gymnasium en MMS van het Dr Mollercollegé te Waalwijk. Vanaf 1969 is hij – aanvankelijk als wetenschappelijk medewerker en sinds 1979 als hoogleraar – t.b.v. de afdeling Latijnse taal- en letterkunde verbonden aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Na zijn proefschrift getiteld Horatius en Propertius over Epiek en Lyriek (Nijmegen 1967) publiceerde prof. Brouwers enige artikelen, met name in Mnemosyne en Lampas over onderwerpen uit de Latijnse taal- en letterkunde, met het accent op de Romeinse elegie (met name Propertius en Tibullus), de Romeinse historische epiek (vooral Lucanus en Silius Italicus) en op aspecten van de literairhistorische en literairkritische terminologie bij de Ro-

VWO, universiteit en de klassieke talen

19 Wanneer de positie van de klassieke talen in het VWO ter sprake wordt gebracht, wordt niet zelden betoogd dat de aanwezigheid van deze vakken in de genoemde fase van het onderwijs minder noodzakelijk is geworden, nu de wettelijke verplichting van kennis van Grieks en Latijn voor de universitaire studierichtingen waarvoor deze voorheen gold, is of in de nabije toekomst zal komen te vervallen. Hierbij wordt echter vergeten dat voor een vruchtbaar bestuderen van een groot aantal aspecten van de betreffende vakgebieden de hier bedoelde kennis nog evenzeer noodzakelijk is als in de tijd dat deze door de studierichtingen in kwestie als formele toelatingseis werd gehanteerd. Met name in een latere fase van de studie, wanneer de mogelijkheid tot specialisatie en tot zelfstandig bronnenonderzoek zich aandient, blijkt nogal eens dat als gevolg van het ontbreken van deze kennis diverse wegen bij voorbaat zijn afgesloten.

Niet, maar eigenlijk wel nodig

Als we afzien van de studierichtingen van de theologie, de filosofie en de Griekse en Latijnse taal en cultuur – waarvoor de eerder genoemde toegangseis tot op heden doorgaans nog wel is gehandhaafd en waarvoor kennis van Grieks en Latijn ook in de toekomst als vanzelfsprekende voorwaarde mag worden beschouwd – geldt de geschetste situatie in elk geval voor iedere taal- en letterkunde (inclusief de algemene taal- en literatuurwetenschap) die betrekking heeft op oudere perioden, en voor grote gebieden van de (kunst)geschiedenis. Men hoeft hierbij slechts te denken aan het in een dergelijke context gehanteerde begrippenapparaat, aan de in dit kader aan de orde komende antieke en middeleeuwse grammaticale en literaire theorieën en hun

meinen. Behalve op genoemde gebieden richt zijn onderzoek zich in toenemende mate ook op aspecten van het Neolatijn, met name m.b.t. het werk van Grotius en van de wat minder bekende Nederlandse humanisten Macropedius en Despauterius.

Hij had voorts een belangrijk aandeel in de eindredactie van het driedelige Woordenboek der Oudheid. (Unieboek), waarvan thans een verkorte editie in voorbereiding is.

invloed, en aan de betekenis van het Latijn en de literatuur van de oudheid als constituerende en stimulerende factoren voor het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de moderne talen en hun letterkundes tot in de moderne tijd. Aparte vermelding verdient in dit verband het gegeven dat de bronnen voor de bestudering van het verleden tot ver in de 18e eeuw grotendeels in het Latijn zijn gesteld. Dat ook voor de studie van het (Romeins) recht een goede beheersing van het Latijn van essentieel belang is, spreekt voor zich.

Niet nodig, maar wel nuttig

Is in de genoemde gevallen kennis van de oude talen, in het bijzonder van het Latijn, en van de literatuur van de oudheid om de eerder vermelde redenen noodzakelijk te achten, voor vele andere sectoren van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, zowel in de a- als b-disciplines, geldt dat deze kennis en de vertrouwdheid met de antieke cultuurgeschiedenis tenminste gewenst en nuttig is. Dit in verband met de gebezigde wetenschappelijke terminologie, die vele aan het Grieks en het Latijn ontleende elementen bevat, alsook vanwege de omstandigheid dat het wetenschappelijke denken in velerlei opzicht in de Grieks-Romeinse oudheid zijn oorsprong heeft gevonden. Dat daarbij enkele specifieke vaardigheden zoals een goed concentratievermogen en het vermogen tot zorgvuldig en creatief taalgebruik van bijzondere betekenis zijn, is aan geen twijfel onderhevig. Deze vaardigheden nu worden in hoge mate ontwikkeld en getraind door de bestudering van de klassieke talen en het vertalen van de bijbehorende teksten, die vanwege hun speciale (compacte) vorm een sterk geconcentreerde aandacht vragen en een indringend beroep doen op produktieve en creatieve vermogens. Voorts kan het aldus verkregen inzicht in taalstructuur tevens een belangrijke steun vormen bij het leren van andere talen in het VWO zelf, en bij het nauwgezet leren hanteren van de moedertaal.

Vroeg beginnen beter dan laat bijspijkeren

Het lijkt me dat ouders en schooldecanen die worden geconfronteerd met de vraag naar de gewenste samenstelling van een vakkenpakket in een bepaalde fase van dat type voortgezet onderwijs dat op de eerste plaats 'voorbereidend wetenschappelijk' wil zijn, in de genoemde gegevens voldoende steun kunnen vinden voor het maken van een verantwoorde keuze of het geven van een verantwoord advies. Vanzelfsprekend behoort bij het maken van een dergelijke keuze ook de vraag te worden gesteld, of intelligentie en doorzettingsvermogen in voldoende mate aanwezig zijn, doch dient - in tegenstelling tot hetgeen soms wordt gezegd of gedacht - de factor afkomst of milieu geen rol te spelen. Ook de in dit verband nogal eens naar voren gebrachte suggestie dat in de behoefte aan de betreffende kennis van de klassieke talen even goed kan worden voorzien door de daartoe in het leven geroepen universitaire cursussen, moet met kracht van de hand worden gewezen. Dergelijke cursussen leveren immers ook in het beste geval een slechts oppervlakkige kennis op, die bovendien meestal van korte duur is en in ieder geval niet leidt tot een echte vertrouwdheid met de literaire produkten van de Grieks-Romeinse oudheid, die juist eeuwenlang in de Europese beschavingsgeschiedenis bekend zijn verondersteld.

Vertalen essentieel

De klassieke talen zullen de eerder geschetste functie van een voor het volgen van wetenschappelijk onderwijs nuttig en deels ook onmisbaar instrument naar mijn mening echter alleen kunnen vervullen, indien bij het onderwijs in deze vakken in het VWO het accent ligt op het leren van de talen, het bijbrengen van een goede vertaalsoortvaardigheid en het nauwgezet leren vertalen en interpreteren van belangrijke, maar niet te moeilijke literaire teksten. De bij sommigen thans bespeurbare tendens om het accent bij dit onderwijs in veel sterkere mate of zelfs geheel te leggen op cultuurhistorische aspecten en het lezen van de literaire teksten in een Nederlandse vertaling (en niet in het origineel) maakt niet alleen het vervullen van de genoemde functie onmogelijk, maar bergt ook het gevaar in zich dat op den duur het zelfstandige karakter van deze schoolvakken verloren gaat, doordat zij zich qua inhoud nauwelijks nog onderscheiden van hetzij het vak geschiedenis hetzij Nederlands(e) tekstbehandeling).

Stellingen

1 Het feit dat de formele toelatingscens van kennis van Grieks en Latijn voor de diverse studierichtingen waarvoor deze voorheen gold, is of zal komen te vervallen, doet niets af aan het onmiskenbare gegeven dat aanwezigheid van deze kennis voor het vruchtbaar bestuderen van grote gedeelten van de betreffende vakgebieden noodzakelijk is.

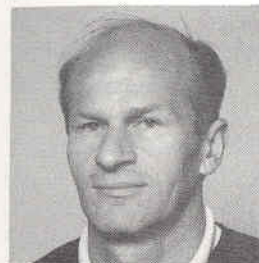
2 Universitaire cursussen *Elementair Grieks en Elementair Latijn en Inleiding in de Griekse en Latijnse letterkunde* voor studenten niet-classici, kunnen niet gelden als adequate vervanging van het onderwijs in de Griekse en Latijnse taal- en letterkunde in het VWO, daar zij slechts leiden tot een oppervlakkige en vluchtige kennis van de

22 betreffende talen en hun letterkundes.

3 Ook bij een verminderd aantal lesuren voor de schoolvakken Griekse en Latijnse taal- en letterkunde dient bij het onderwijs in deze vakken het accent te liggen op het aanleren van de talen en het nauwgezet leren vertalen en interpreteren van de werken van de belangrijke, maar niet te moeilijke Griekse en Romeinse schrijvers, daar anders het gevaar dreigt dat het zelfstandige karakter van deze schoolvakken verloren gaat.

4 Het is voor het onderwijs in de Griekse en Latijnse taal- en letterkunde in het VWO als geheel van essentieel belang dat bij de eindexamens voor de klassieke talen de opdracht tot het vertalen van een ongeziene tekstpassage van gemiddelde moeilijkheidsgraad - als middel om de vertaalvaardigheid en het tekstbegrip te toetsen - gehandhaafd blijft.

Vertalen en vertalingen

*Dr A.H.M. Kessels,
hoogleraar Griekse taal- en letter-
kunde aan de Katholieke Universi-
teit te Nijmegen*

*Prof. Kessels promoveerde op een
proefschrift over de droom in de
Griekse literatuur en liet dit onder-
zoek volgen door enige verdere stu-
dies over dit onderwerp. Thans
werkt hij aan een Nederlandse ver-
taling (de eerste!) van Aristoteles'
Politica. Verder verricht hij on-
derzoek op het gebied van Griekse
verhalende en persuasieve teksten
(roman, epos; Griekse redenaars).*

Veel uren voor 'onpraktische' vakken

In veler ogen zijn Grieks en Latijn onpraktische vakken, waarvan het concrete nut twijfelachtig is, en die uit idealistische, ideologische, snobistische of hobbyistische overwegingen door een kleine kring geïnteresseerden worden bestudeerd. Toch wordt in deze vakken binnen het VWO relatief veel tijd geïnvesteerd door zo'n 34000 leerlingen. En met een minimumtabel van een 21 uur per vak voor het gehele (vijfjarige) curriculum zijn de vakken aanzienlijk beter bedeed dan de moderne talen. Of het eindniveau Grieks en/of Latijn *dus* evenredig hoger ligt dan dat van de andere talen, lijkt mij echter op zijn minst twijfelachtig.

Vraagtekens

Nu kan men wel enige vraagtekens zetten bij de vergelijkbaarheid van deze twee groepen talen. Klassieke talen zijn, naar men meent, veel gecompliceerder dan de moderne, en bovendien worden bepaalde vaardigheden (bijvoorbeeld luister- en spreekvaardigheid) bij moderne talen wel getoetst, maar bij klassieke talen - bij gebrek aan *native speakers* - niet. Het valt dientengevolge niet mee aan buitenstaanders te verklaren, dat het aanleren van Grieks niet inhoudt, dat men zich in het moderne Griekenland verstaanbaar kan maken. Anderzijds heeft de beginnende leerling een veel geringere affiniteit met de klassieke talen dan met de moderne talen. In de eerste plaats heeft hij van huis uit nooit om deze vakken gevraagd. Immers, in de dagelijkse praktijk - buiten de klas dus - functioneren deze vakken, zeker in Nederland, nauwelijks. Pas in de schoolsituatie wordt de leerling interesse voor de klassieke talen bijgebracht of aangeprikt.

Eigen aanpak

Omdat het belang van (de) klassieke vorming gebaseerd is op onmeetbare waarden, zoals formele vorming, cultuuroverdracht en eventueel de 'humanioramoraal', dient het onderwijs in de klassieke talen zich ook anders te profileren dan bij de moderne talen en dus ook geen moderne talen-aanpak proberen te imiteren.

De vragen die zich hierbij voordoen zijn:

(a) hoe wekt men de interesse?

(b) hoe kan cultuuroverdracht in dit geval het meest efficiënt tot stand worden gebracht?

(c) welke elementen in de Grieks-Romeinse cultuur zijn het meest van belang, hetzij vanwege hun intrinsieke waarde, hetzij vanwege hun actualiteit, hetzij vanwege hun invloed op de Westeuropese cultuur (receptie)?

Ad (a): interesse.

1 Het onderwijs dient in te spelen op de belangstellingssfeer van 13- tot 15-jarigen – waar een slang in de tuin hooguit associaties met een groot gazon oproept – en zou de specifieke aanleg bij jeugdigen voor het aanleren van een taal en het memoriseren van een woordschat optimaal moeten weten te benutten.

2 Het gebodene dient ook inhoudelijk enig niveau te hebben: louter pret is uit den boze, omdat hiermee een vals verwachtingspatroon wordt gewekt. Dat wil zeggen *naast* (aangepast) Latijn en Grieks dat men in het dagelijks taalgebruik kan zien functioneren (dus liever ποιητης dan ἀγαλατοποιος), vertaalde teksten ter stimulering van de interesse (bijvoorbeeld *Odyssee*) en als introductie in de antieke cultuur.

Ad (b): cultuuroverdracht.

Het min of meer vreemde van de antieke beschaving moet naar de eigen situatie van de leerling verplaatst worden. Het lijkt mij een illusie te verwachten, dat dit alleen door (uitsluitend) talig onderwijs tot stand kan komen. Als in de praktijk blijkt, dat het voor vele classici eenvoudiger is een Engelse of Franse (literaire) tekst door te lezen en te begrijpen dan een ongezien stuk Griekse of Latijnse literatuur, zonder Engelse of Franse vertaling, dan zal de eis van begrip van authentieke Griekse en Latijnse teksten minder hoog in het vaandel moeten staan al betekent dit niet, dat het *vertalen* van teksten daarmee geheel en al moet verdwijnen: inzicht in taalstructuur en literaire vormgeving kan alleen op deze manier worden bereikt.

Ad (c): waarde.

De meeste intrinsieke waarde hebben mijns inziens de antieke literaire teksten en het antieke filosofische gedachtegoed. Deze twee factoren hebben bij uitstek de Europese cultuur beïnvloed. Aangezien filosofie ook tekstgebonden is, zal men zich bij uitstek op *teksten* – al dan niet in vertaling – moeten toeleggen. Dat wil zeggen: 'antieke cultuur' aanbieden zonder expliciet teksten erbij te betrekken is niet meer dan een curiositeitenkabinet – zonder rondleiding.

Gebruik van vertalingen

Voor snelle oriëntatie lijkt de vertaling zeer geschikt. Maar bij de vertaling gaat zeker 'iets' van het origineel verloren: 'Homer is unuebersetzlich' poneerde reeds Wilamo-

witz. Men kan zich anderzijds afvragen, in hoeverre het origineel ooit geheel begrepen of te begrijpen is – de veelheid en het onderlinge verschil van commentaren zouden tot voorzichtigheid moeten stemmen. 'Die wahre Uebersetzung ist Metempsychose', eveneens volgens Wilamowitz, wat blijkens diens eigen vertaalactiviteit niet tot wanhoop behoeft te leiden. En in de praktijk toetst men begrip van een klassieke tekst bij leerling zowel als student allereerst door naar een vertaling van een bepaalde passage te vragen. Is gebruik van vertalingen dan werkelijk zo verfoeilijk? Als we bovendien zien, dat de klassieke traditie zich voor een belangrijk deel heeft weten te handhaven en vruchtbaar is geweest dankzij vertalingen (vgl. L.G. Kelly, *The True Interpreter*, (Oxford 1979), 1: 'Western Europe owes its civilisation to translators'), zou het nut hiervan wat nadrukkelijker erkend dienen te worden en zou een dankbaar gebruik gemaakt moeten worden van beschikbare vertalingen, zoals aan vele Amerikaanse universiteiten al sinds jaar en dag gebeurt, en met succes. Het probleem in Nederland is echter wel, dat er maar betrekkelijk weinig vertalingen van antieke auteurs beschikbaar zijn.

Wordt het vak Griekse en Latijnse taal- en cultuur dan niet een soort tekstverklaring van vertalingen en feitelijk een doublure van Nederlands? Enige kennis van tekstverklaringsmodellen van de algemene literatuurwetenschap zou voor classici niet overbodig zijn, evenmin als enige retorische scholing (vgl. A.C. Braet, *De klassieke status-leer in modern perspectief* (Groningen 1984)).

Niet alleen vertalingen

Maar men zal zich zeker niet moeten beperken tot de behandeling van vertalingen alleen. Inhoud is belangrijk, maar vorm is ook wezenlijk voor literatuur. Met andere woorden de vertaling zal primair (exemplarisch) met de brontekst geconfronteerd moeten worden, en met andere vertalingen (zie R. Th. van der Paardt in *V.C.N.-bulletin* 14, 43 (1989), 4–12). Voor de huidige leraar zal dit een verrijking van de taak betekenen, terwijl bij de opleiding van leraren deze verandering van aanpak mijns inziens terdege zou moeten worden geïntegreerd in het curriculum. Een door de universiteiten (v.f.) gefinancierd vertaalproject voor de klassieke teksten zou in dezen goede diensten kunnen bewijzen.

Stellingen

1 Het gebruik van vertalingen van klassieke auteurs in het VWO zal een positieve uitwerking hebben op de belangstelling voor en de kennis van de klassieke wereld.

2 Bij de tweede fase van de leraarsopleiding klassieke talen verdient de vakinhoudelijke component grotere aandacht ten koste van algemene onderwijskundige vaardigheden.

De moeite waard

26

Dr A.J. Kleywegt,
hoogleraar Latijnse taal- en letter-
kunde aan de Vrije Universiteit te
Amsterdam

Het specialisme van prof. Kleywegt is de poëzie van de 1e eeuw n. Chr., met name het epos. Hij bereidt momenteel een commentaar voor op het eerste boek van *De Argonautica* van Valerius Flaccus.

Bevreemding en respect

Er bestaat een duidelijke, ietwat diffuse belangstelling voor de oudheid, maar het aantal studenten klassieke talen neemt af, en vele leerlingen in het VWO laten deze vakken vóór het eindexamen vallen. Bij het zoeken naar een verklaring hiervoor moet men wel in gedachten houden, dat het nooit erg in de mode geweest is veel tijd te besteden aan de 'oude talen' als je ze niet voor iets anders 'nodig had'. Wie dat toch deed, werd veelal bezien met een mengeling van bevreemding en respect. Dat laatste, omdat het 'zware' vakken waren, waarin niet velen 'goed' waren. Maar verder - wat was de zin ervan, waarom zou je daaraan zoveel aandacht besteden? De bereidheid, je te verdiepen in (technisch en soms ook emotioneel) moeilijke teksten wordt gestimuleerd door maatschappelijke erkenning en neemt af bij gebrek daaraan. Welnu, de twijfel aan de zin van studie der klassieke auteurs leeft, dunkt me, nog even sterk als vroeger, terwijl het respect minder lijkt te zijn geworden, wat tot statusverlies voor de humaniora en hun beoefenaars geleid heeft. Waarom zou men zich in deze tijd nog druk maken om dingen die 'niet van deze tijd' zijn?

Klassieke talen voor wie?

Naar mijn mening is het onderwijs in de klassieke talen, dat wil zeggen in de oorspronkelijke Griekse en Latijnse teksten, bestemd en geschikt voor een bepaald type leerlingen, voor jonge mensen met intellectuele belangstelling en gevoel voor de waarde van woorden. Anderen willen liever de moeilijkheidsgraad van het onderwijs in de klassieke verlagen en de toegankelijkheid en aantrekkelijkheid ervan vergroten door informatie over de oudheid in vertaalde en anderszins afgeleide vorm te presenteren. Ik denk dat deze laatste aan-

pak heel gunstig kan zijn, maar voor een andere categorie leerlingen. Voor het eerder genoemde type leerlingen is zo'n aanpak als aanvulling waardevol, maar zeker niet geschikt als vervanging van een directe kennismaking met de teksten in de grondtaal. Zo bestaat er aan de letterenfaculteit van de Vrije Universiteit een studierichting 'oudheidkunde' naast die van de Griekse en Latijnse taal en cultuur. In het gymnasiale onderwijs moeten we ernaar streven de aantrekkelijkheid van het rechtstreeks kennis maken met de klassieke auteurs duidelijker en groter te maken voor de eerder bedoelde groep, de leerlingen met aandacht voor de woorden zelf.

27

Talenfreak of talenvriend?

'Talenfreaks dus' hoor ik iemand al smalen. Ach, ik weet niet of talen-(woorden-, teksten)freaks wel zoveel enger zijn dan bijvoorbeeld computerfreaks. Woorden zijn belangrijk: ze geven vorm aan het menselijk denken en voelen. Verhoudingen kunnen uitgedrukt worden in getallen en woorden; het laatste natuurlijk maar zeer gebrekkig. Leerlingen zullen tot het inzicht komen dat 'vertalen' nog moeilijker, soms onmogelijker is dan het vastleggen of vormen van een werkelijkheid in de eigen taal. Een voorbeeld uit het Latijn. Het meest algemene werkwoord ('zijn') en het meest 'lege' zelfstandige naamwoord ('ding; iets') omarmen één specifiek woord ('tranen'), en we lezen *sunt lacrimae rerum*. Dat is (ook) Latijn; het is vooral poëzie. Wat Vergilius wilde overbrengen, kan op die manier niet in het Nederlands uitgedrukt worden; in het Latijn eigenlijk ook niet. Hebben we dan niets aan vertalingen? Het werken daarmee kan in beperkte mate zinvol zijn. Bij (bijvoorbeeld) Homerus en Cicero komt men zo nog een heel eind, maar als het om de Griekse tragedie en Vergilius gaat, levert het veelal niet veel meer op dan een uitvoerig inhoudsoverzicht. Wel kan het vergelijken van gepubliceerde vertalingen heel leerzaam zijn. Wie in de grondtekst weet door te dringen, heeft daarmee al veel bereikt, ook al lukt het niet een Nederlands equivalent te vinden. Misschien zou men naast de gebruikelijke (?) 'filologische' wijze van vertalen, waarbij men zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke woorden blijft, ook eens kunnen denken aan de mogelijkheid, af en toe, van een meer poëtische, creatieve weergave, waarbij de leerling, na kennis genomen te hebben van de Griekse of Latijnse tekst (vooral een poëtische) probeert zelf in minder letterlijke bewoordingen iets overeenkomstigs in het Nederlands te schrijven.

De moeite waard

Met dit al blijft het moeilijk iets bevredigends met de literatuur in de grondtaal te doen. Is het nu allemaal die moeite wel waard? Dat blijft altijd een kwestie van persoonlijke afweging. Van buiten af is er altijd wel twijfel geuit aan de zin van het leren van Grieks en Latijn. Het lijkt mij echter dat algemene (veelal 'maatschappelijk' genoemde) overwegingen tegen de klassieken nauwelijks een rol spelen in de oordeelsvorming van de individuele leerling. De keuze van vakken of van een studierichting zal uiteraard in de eerste plaats afhangen van de mate waarin een gymnasiast/VWO'er geboeid raakt bij het kennismaken met de talen. Daarna en daarnaast komen: de toekomstperspectieven (en wat de keuze van klassieke talen als universitaire

studie betreft lijken die zonder meer gunstig), en het prestige van het vak. Misschien kan dit laatste juist door de 'moeilijkheid' ervan toch wat vergroot worden. Is het zo verwerpelijk de intellectuele prestaties die men moet leveren om in de 'oude talen' goed te zijn te accentueren? Kan en mag men die niet stimuleren met wedstrijden, prijsvragen, in welke vorm dan ook, en niet alleen op het niveau van de klassen 5 en 6? De 'exacte' vakken, die wel hoog in de maatschappelijke waardering staan, houden ook hun wedstrijden. Met een iets bescheidener aanpak (maar wel met prijzen die de moeite waard zijn!) zou men toch enigszins de indruk kunnen bestrijden dat bezig zijn met Griekse en Latijnse teksten slechts een obscuur frutselen in de marge is. Ook degenen die daarbij niet aan de top komen zouden zo toch het gevoel kunnen krijgen bezig te zijn met iets waarvoor waardering bestaat. Verder zou men niet moeten nalaten de waarde en functie van de oude talen aan de orde te stellen op ouderavonden, bijeenkomsten van oudercommissies e.d. En wat de leerlingen zelf betreft: misschien zijn die wel geïnteresseerd in wat je met klassieken kunt doen buiten 'leraar worden'; dan zijn er vast wel mensen te vinden, zowel onder classici die niet in het VWO werkzaam zijn als onder niet-classici die de kennismaking met antieke teksten als zinvol ervaren hebben, die bereid zijn iets daarover op scholen te komen vertellen. Van deze en soortgelijke suggesties mag men, als men ze al zou willen uitvoeren, natuurlijk geen verbluffende effecten verwachten. Maar niets doen heeft zeker geen effect.

Stellingen

- 1 Vertalen (in de zin van: bezig zijn met de grondtekst) is noodzakelijk. Het is niet genoeg.
- 2 'Formuleer exact'. Dat mag men verwachten van iemand die Grieks en Latijn geleerd, c.q. gestudeerd heeft.
- 3 Studie van de antieke auteurs in hun eigen taal is de bezigheid van een elite die niet door sociale factoren bepaald is, maar gekenmerkt wordt door intellectuele nieuwsgierigheid en gevoel voor woorden.

Dr H. Pinkster, hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde, alsmede de Italische dialectologie aan de Universiteit van Amsterdam.

Prof. Pinkster is vooral taalkundige. Hij probeert nieuwe theoretische inzichten in de Latijnse grammatica te introduceren, met vrij veel succes, want van een boek van zijn hand over deze materie verschijnen behalve een Nederlandse editie Duitse, Engelse en Italiaanse vertalingen. Verder is hij co-auteur van een commentaar op Cicero's De Oratore.

Invloed van het Latijn op onze taal

De weekendeditie van *Het Vrije Volk* van 16 maart opent met een artikel over de 'Marcos-miljarden'. Het artikel is niet te begrijpen als men niet de woorden *ex-dictator*, *advocaten*, *illegale transacties*, *justitie*, *villa* kent. Als ergens de invloed van het Latijn merkbaar is, dan is het wel in onze taal, zeker in teksten met een enigszins specialistisch karakter. In het Engels is de invloed van het Latijn (en het Grieks) nog veel manifester. De opleving van Latijn in het Amerikaanse secundaire onderwijs hangt dan ook samen met de op onderzoek gebaseerde verwachting dat kennis van de woordenschat van het Latijn het inzicht in teksten zal vergroten. Kennismaking met het Latijn heeft dus een zekere transferwaarde die wellicht wat meer uitgebuit zou kunnen worden, in de Latijnse les op scholen waar Latijn alleen als keuzevak wordt gegeven, in het gehele curriculum op scholen waar Latijn (en/of Grieks) verplicht is.

Invloed van de antieke cultuur op onze cultuur

Toch zullen we niet gauw een kind aanbevelen om Latijn te kiezen omdat het zo goed voor zijn Nederlands, Engels en Frans is. Het Latijn is ook de taal van een hoogstaande beschaving die een van de fundamenteën vormt van onze moderne beschaving en die met name in ons culturele leven nog steeds actueel is: van het Paleis op de Dam tot Lucebert's ets van Aeneas met zijn vader op zijn rug vluchtend uit Troje, en Purcell's opera *Dido and Aeneas*. Deelname aan het culturele leven is makkelijker voor iemand die in zijn jeugd kennis heeft gemaakt met de antieke cultuur. De beste manier om iets te weten te komen van het geestelijk leven in een voorbije beschaving is lezen wat de mensen in die tijd zelf hebben geschreven. Zou

30 hier dan de reden gezocht moeten worden waarom we een leerling zouden kunnen aanraden om Latijn te kiezen? Volgens sommigen is dat zo: taal is het middel waardoor we kunnen communiceren met de antieke wereld. Als taalkundige zal ik me uiteraard niet tegen deze redenering verzetten. De vraag is veel meer of de meerwaarde van het Latijn kennen opweegt tegen de inspanning en of die werkelijk zo groot is dat de leerling meer waarmede en begrijpt dan wanneer hij een vertaling zou lezen of een toneel- of filmvoorstelling zou bijwonen. Een nog fundamentele vraag is of kennismaking met de antieke beschaving de hoogste prioriteit moet hebben bij leerlingen die in toenemende mate geen benul hebben van de preïndustriële (en binnenkort pretechnologische) beschaving in het algemeen. Zou er niet voor geschiedenis in 't algemeen meer tijd moeten worden uitgetrokken?

Analytisch denken

Wat is dan in mijn ogen de meest wezenlijke bijdrage die het onderwijs in het Latijn kan leveren aan de vorming van leerlingen in een fase van hun leven waarin hun cognitieve vermogens zich maximaal kunnen ontplooiën, leerlingen die zich voorbereiden op tertiair onderwijs? De op school gelezen Latijnse teksten zijn bijna altijd moeilijk. Dat komt door de taal zelf, door de inhoud en door de manier waarop de inhoud wordt aangeboden. Lectuur van Latijnse teksten verscherpt het analytisch vermogen van de leerlingen en brengt hun een analysestrategie bij die van pas komt bij de lectuur van iedere iets gecompliceerdere tekst, literaire en wetenschappelijke. Leerlingen met Latijn in het eindexamenpakket lezen, volgens collega's, dan ook met meer gemak Spaanse teksten uit de renaissance dan studenten die geen Latijn kennen. In onze samenleving is meer nog dan het vermogen om exact te denken het begrip van teksten een essentiële voorwaarde om welk hoger beroep dan ook met succes te vervullen. Verscherping van het analytisch vermogen is natuurlijk niet het alleenrecht van het Latijn. Als we van de grond af aan ons onderwijs zouden moeten opbouwen zou het best denkbaar zijn om iets anders te kiezen. We beginnen echter niet van voren af aan. Er zijn scholen met Latijn, de leraren zijn bepaald niet de zwaksten in het corps, de leerlingen leren er iets van voor het leven (namelijk: lezen), ze maken kennis met een interessante beschaving en hun woordenschat in moderne talen krijgt een steuntje. Wat wil men nog meer?

Meer huiswerk

Het leren van Latijn kost veel tijd. Het totale aantal lessen van de leerlingen is teruggebracht en binnen dat verkleinde aantal is Latijn extra gekort. Het gevaar bestaat dat het doel dat boven is aangeduid niet gehaald kan worden. De situatie dreigt zelfs nog slechter te worden. Ik vraag me af of er niet iets kan worden bereikt door iets meer huiswerk te geven. Het is met het aantal lessen van scholieren net als met de werktijd van universitaire stafleden: hoe meer arbeidstijdverkorting hoe meer overwerk. Voor de Vereniging Classici Nederland ligt hier een aardig onderzoeksproject.

Dr S.L. Radt,
emeritus hoogleraar Griekse taal-
en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Prof. Radt geeft aan niet erg gespecialiseerd te zijn. Hij is begonnen met een boek over twee paanen van Pindarus (in 1958 promoveerde hij op dit onderwerp). Het grootste deel van zijn ambtsperiode in Groningen heeft prof. Radt gewerkt aan een editie van de 'fragmenten' (d.w.z. de resten van de verloren stukken) van Aeschylus en Sophocles, en nu is hij bezig met een nieuwe editie met vertaling en commentaar van de Griekse geograaf Strabo.

Het belang van de oude Grieken en Romeinen voor onze tijd

31 De discussie over het onderwijs in de klassieke talen moet volgens mij bepaald worden door het antwoord op de vraag, wat in de allereerste plaats de oude Grieken en Romeinen ook nog voor onze tijd zo belangrijk maakt. En het antwoord kan mijns inziens niet twijfelachtig zijn: dat is hun cultuur, in al haar uitingen, die niet alleen ten grondslag ligt aan de onze - zodat kennismaking ermee een beter inzicht geeft in onze eigen cultuur - maar ook op zichzelf zulke eminente voortbrengselen heeft opgeleverd dat kennismaking ermee een grote geestelijke verrijking betekent.

Integratie cultuurgeschiedenis-taalonderwijs

Hieruit volgt voor het onderwijs in de klassieke talen dat het van meet af aan zoveel mogelijk cultuurhistorisch georiënteerd moet zijn. Er moet niet 'plaats worden ingeruimd voor culturele en historische aspecten' - nee: de cultuurgeschiedenis moet van het begin af aan geïntegreerd zijn in het taalonderwijs, elke gelegenheid moet worden aangegrepen om de leerlingen in aanraking te brengen met aspecten van de antieke cultuur en het *Nachleben* ervan: alleen dan zal men hen, juist in de vervelende beginfase, enthousiast genoeg kunnen maken om met de studie van deze talen door te gaan (en haar eventueel zelfs op de universiteit voort te zetten).

Directe toegang en indirecte hulp

Ik zie de klassieke talen bij het VWO dus in de eerste plaats als een middel om de leerlingen in *direct* contact te brengen met de antieke cultuur (een *direct* contact dat niet door vertalingen is te vervangen). Daarnaast geven deze talen natuurlijk ook een voortreffelijke grammaticale scholing,

waarvan het onderwijs in de moderne talen kan profiteren (één van de redenen waarom men met de klassieke talen zo vroeg mogelijk zou moeten beginnen; een andere reden is dat jonge kinderen minder moeite hebben met het vervelende leerwerk dat nu eenmaal aan het beginonderwijs in deze talen vastzit).

Klassieke talen en Nederlands

Een ander, naar mijn mening minstens even belangrijk, bijprodukt van het klassieke-talen-onderwijs is dat de leerlingen door het omzetten in het Nederlands van deze in de tijd zo ver van ons verwijderde teksten een extra goede training krijgen in het hanteren van hun moedertaal.

Nieuwe waardering voor de oudheid

Tot slot wil ik waarschuwen voor defaitisme (dat ik helaas wel eens bij leraren-classici bespeur). Er is nog nooit wereldwijd zo'n grote belangstelling voor de klassieke oudheid geweest, en wij classici zouden schromelijk tekortschieten als wij van deze belangstelling niet zouden weten te profiteren. Wel moeten wij bedenken dat die belangstelling zich niet zozeer richt op de klassieke talen als op de antieke cultuur in haar geheel. En daarmee zullen wij in ons onderwijs rekening moeten houden.

Grieks en Latijn: hun waarde voor ons onderwijs

Dr C.J. Ruijgh, hoogleraar Oud-Griekse taalkunde, in het bijzonder de Mycenologie en de dialectologie, aan de Universiteit van Amsterdam

Prof. Ruijgh heeft zich vooral verdiept in de Mycenologie, de wetenschap die zich bezighoudt met de interpretatie van de kleitabletten, daterend uit de periode ca. 1400-1200 v. Chr., die in de paleizen uit de tijd van de Myceense beschaving gevonden zijn. De tabletten bevatten onderdelen van de paleisboekhouding in telegramstijl. Het schrift is het zogenaamde Lineair-B, een lettergreepschrift, dat in 1952 is ontcijferd. De taal van deze teksten is een Grieks dialect, Myceens geheten. Dit dialect werd vermoedelijk in een groot deel van de Peloponnesus gesproken, althans tijdens de Myceense beschavingsperiode. Na het binnendringen van de Doriërs in de 12e en 11e eeuw v. Chr. heeft alleen Arcadië dit dialect, uiteraard in een jongere vorm, bewaard. Bovendien

Zelfstandig vertalen of lezen in vertaling?

Wat is het belang van het zelfstandig vertalen van Griekse en Latijnse teksten? Deze vraag wordt steeds urgenter nu sinds de invoering van de mammoetwet het aantal lessen Grieks en Latijn steeds verder wordt verminderd. Bovendien wordt relatief meer onderwijstijd besteed aan de literaire en de cultuurhistorische aspecten van de teksten, zodat veel minder tijd dan vroeger beschikbaar is voor het zelfstandig vertalen. Ik zal de laatste zijn om de waarde van genoemde aspecten te betwijfelen. Toch brengt deze verschuiving in de oriëntatie van het onderwijs in de klassieke talen gevaren met zich mee. Van vijftien- tot achttienjarigen kan men in het algemeen geen belezenheid in de wereldliteratuur en omvangrijke cultuurkennis verwachten. Veelal zullen zij dus niet in staat zijn zelfstandig en kritisch te reageren op wat de leraar hun voorschotelt aan literaire en cultuurhistorische observaties. Het gevaar bestaat dat de meeste leerlingen ermee volstaan 's leraars beweringen op deze gebieden simpelweg uit het hoofd te leren om goede cijfers te behalen bij schoolonderzoek en dergelijke.

Hogere eisen

Hiertegenover stelt het zelfstandig vertalen hogere eisen aan de intellectuele vermogens van de leerling. Voorwaarde is uiteraard, dat hij over elementaire kennis van de taal beschikt. Dit houdt in, dat hij de voornaamste regels van de vormleer en de syntaxis kent en voorts de meest gebruikte woorden van de taal in zijn hoofd heeft. Gewapend met deze elementaire kennis is hij in staat de woorden en zinnen van een Griekse of Latijnse tekst te analyseren, dat wil zeggen vast te stellen uit welke bestanddelen ze zijn opgebouwd. Vervolgens kan hij een *synthese* maken van de gevonden bestand-

vindt men het in de Griekse kolonies op Cyprus. Anderzijds vindt men elementen van het Myceense dialect terug in de kunsttaal van het Homerische epos. Dit is te verklaren doordat de traditie van de epische poëzie reeds in de Myceense tijd begonnen is. Na het einde van de Myceense beschaving is zij in het noordelijke deel van Griekenland door de Aeoliërs bewaard. Deze hebben haar meegenomen naar de Aeolische kolonies in Klein-Azië, omstreeks 1000 v. Chr. Aldaar is zij overgenomen door de Ioniërs, waartoe Homerus (ca. 800 v. Chr.) behoort. Men gebruikt ook wel de term 'Achaëische elementen' in plaats van 'Myceense elementen'. Homerus duidt immers de Grieken uit de tijd van de Trojaanse oorlog, dus uit de Myceense beschaving, aan met de naam 'Achaërs'.

Publicaties van prof. Ruijgh:

- *L'élément achéen dans la langue épique;*
- *Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien;*
- *Autour de 'te épique'.*

delen: mede met behulp van zijn intuïtie en creatieve vermogens kan hij de tekst zinvol interpreteren en de inhoud ervan omzetten in zijn moedertaal. Ook als hij het woordenboek raadpleegt, moet hij over genoemde elementaire kennis beschikken. Is hij bijvoorbeeld in het onzekere over de betekenis van *abstulerant* in een bepaalde Latijnse zin, dan moet hij de vorm kunnen analyseren als *abs-tul-era-nt* en concluderen, dat hij in het woordenboek moet kijken onder *aufero*. Dankzij zijn elementaire kennis en zijn bij het vertalen ontwikkelde analytische en synthetische vermogens is hij in staat deel te nemen aan een kritische discussie over vertalingen, die zijn medeleerlingen of zijn leraar aanbieden. Even belangrijk is, dat hij zo het vermogen ontwikkelt ook zijn eigen vertaling kritisch te bekijken en waar nodig te corrigeren. Doordat in het Grieks en het Latijn de woordvormen zoveel gecompliceerder en de woordvolgorde zoveel vrijer is dan in een taal als Nederlands of Engels, zijn de klassieke talen bij uitstek geschikt om deze analytische en synthetische vaardigheden bij de leerling te ontwikkelen. Beschikt een leerling over deze vaardigheden, dan zal hij met name bij een universitaire studie een voorsprong hebben op degene die deze vaardigheden mist. Zo is het te verklaren, dat ook in de studierichtingen van de exacte wetenschappen de gymnasiast gemiddeld betere resultaten boekt dan de niet-gymnasiast. Doordat hij geleerd heeft, hoe moeilijke teksten moeten worden aangepakt, zal hij minder moeite hebben met het bestuderen van wetenschappelijke vakliteratuur. Zijn vermogen om tekstproblemen aan te pakken door eerst de gegevens te analyseren en vervolgens tot een synthese en dus tot een oplossing te komen, kan hij toepassen op de aanpak van problemen in elk willekeurig vakgebied.

Russisch even goed?

Natuurlijk zouden de genoemde vaardigheden ook aangeleerd kunnen worden aan teksten in een taal als het Russisch, waar de complexiteit van de woordvormen en de vrijheid van de woordvolg-

orde tot op zekere hoogte vergelijkbaar is met die in het Grieks en Latijn. Als men toch voor handhaving van de klassieke talen op het gymnasium kiest, dan is dat natuurlijk wegens de literaire en culturele aspecten van de inhoud van de klassieke literaire teksten. Deze liggen nu eenmaal aan de basis van de latere Europese literatuur en cultuur, zelfs waar deze zich soms afzetten tegen de klassieken.

Kentering gewenst

De laatste jaren is het aantal studenten in de Griekse en Latijnse taal en cultuur aan de Nederlandse universiteiten sterk afgenomen. Deze ontwikkeling is zorgwekkend: het risico bestaat, dat er over enige jaren onvoldoende aanbod van leraren klassieke talen zal zijn voor het gymnasiale onderwijs. Een kentering is dus zeer gewenst. Gelukkig zijn er nog altijd gymnasiasten, die erover denken voor deze studierichting te kiezen, veelal dankzij het enthousiaste onderwijs van hun leraren klassieke talen. Tot hen zou ik willen zeggen: laat je er niet van weerhouden je keuze te volgen. In tegenstelling tot wat 'men' vaak beweert, is deze studie het tegendeel van eenzijdig. Je houdt je er bezig met niet alleen de letterkunde en de taalkunde van de twee klassieke talen, maar ook de geschiedenis, de archeologie en de kunstgeschiedenis alsmede de wijsbegeerte van de oudheid, zodat je in de latere fase van de studie tussen vele zwaartepunten kunt kiezen.

Internationale oriëntatie

De lezer van deze bijdrage zal wel gemerkt hebben, dat ik weinig gelukkig ben met een aantal veranderingen in het gymnasiale onderwijs sinds de invoering van de mammoetwet. Mijn betoog maakt misschien de indruk van een *oratio pro domo*. Het lijkt me daarom goed toe te voegen, dat mijns inziens het allerkwajikste gevolg van de mammoetwet hierin bestaat, dat de meeste Nederlandse studenten thans niet meer in staat zijn de vakliteratuur in *alle* drie de moderne talen Duits, Engels en Frans te lezen. Dit betekent een ernstige verarming van het wetenschappelijk onderwijs. De Nederlander heeft altijd het nadeel, dat zijn moedertaal niet tot de internationale talen gerekend wordt. Vroeger had hij daartegenover het voordeel, dat zijn internationale oriëntatie gemiddeld groter was dan die van zijn Duits-, Engels- en Franstalige collega's. Thans heeft hij dat voordeel niet meer; minder vaak dan vroeger nemen Nederlanders sleutelposities in internationale organisaties. Overigens vormen de huidige studenten klassieke talen een gunstige uitzondering: dankzij hun vertrouwdheid met de 'moeilijke' talen Grieks en Latijn, zijn ze gewoonlijk wel in staat de voor hun studie onontbeerlijke leesvaardigheid in de drie moderne talen te verwerven.

Stellingen

1 Het vertalen van Griekse en Latijnse teksten op basis van elementaire kennis van de grammatica en de woordenschat is bij uitstek geschikt voor het ontwikkelen van de analytische en synthetische vermogens, die voor iedere wetenschappelijke studie vereist zijn.

2 Juist voor Nederlandse studenten is leesvaardigheid in alle drie de moderne talen Duits, Engels en Frans van het hoogste belang voor een internationale oriëntatie van de wetenschappelijke studie.

Het belang van kennis van de klassieke talen voor universitaire studies

Dr D.M. Schenkeveld, hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit van Amsterdam

Prof. Schenkeveld heeft zich in het bijzonder verdiept in de antieke literaire kritiek en retorica en de antieke taalkunde.

Hij heeft artikelen geschreven over de uitleg van en de waardering voor Homerus in de oudheid. Antieke opvattingen over de beschrijving en uitleg van het Grieks en het Latijn houden hem de laatste jaren steeds bezig, terwijl hij vanaf zijn dissertatie geregeld over retorica en poëtica publiceert.

Een heel eind of verder?

Binnenkort hoop ik een werkcollege over antieke retorica te houden voor jonge onderzoekers die aan een Nederlandse universiteit een proefschrift over een onderwerp uit de Franse, Engelse of Nederlandse letterkunde van de renaissance voorbereiden. In die letterkunde speelt namelijk de antieke leer van de welsprekendheid een grote rol. Ik zal hun teksten uit Quintilianus en andere Latijnse schrijvers voorleggen, uiteraard met de vertaling erbij. Maar het is mij nu al bekend dat ik voor een aantal onder hen vooral van de vertaling, niet van het Latijn, moet uitgaan omdat zij die taal nauwelijks of niet machtig zijn. Toch zullen deze mensen voor het doen van goed onderzoek op hun gebied in de komende jaren tenminste wat Latijn moeten leren, al was het alleen maar omdat zoveel werken uit de renaissance in het Latijn zijn geschreven. Maar wie verder op dit gebied wil komen, moet ook het Grieks beheersen. Kortom, wie zich met de oudere stadia van de letterkunde van de moderne talen bezig houdt ontkomt er niet aan de klassieke talen te leren. Net zo'n verhaal kan ik ophangen voor de bestudering van de oudere taalstadia van de Romaanse talen, maar evengoed voor de studie in de geschiedenis, filosofie, theologie, etcetera. En dit verhaal gaat ook op als je de geschiedenis van welk vak ook maar van vóór 1800 bestudeert. *Zonder kennis van de klassieke talen kom je daar een heel eind, maar mensen met die kennis kunnen verder komen.*

Vertalingen

'Maar met vertalingen kom je er toch ook?' Nu, een heleboel van die werken uit de renaissance enz. zijn niet vertaald, en dus zijn ze niet toegankelijk voor wie geen Latijn kent. Het gebruik van de vertalingen die er wél zijn, helpt natuurlijk. Maar

de mogelijkheid tot controle van wat er in de vertaling staat ontbreekt als je het oorspronkelijke helemaal niet kunt lezen. En net zoals het leuker is zelf je buitenlandse reis te plannen dan de totaal verzorgde tienertoer te kopen, net zo is het leuker zelf met de tekst aan het werk te gaan.

38 Overbodig?

'Kenniss van de klassieke talen is *dus* overbodig wanneer je bèta- en gammavakken gaat studeren?' Neen, want heel in het algemeen gezegd, bèta-leerlingen doen het in die studies beter dan b-leerlingen. Kennelijk heeft het enige verschil in de opleiding van die twee groepen, kennis van Grieks en Latijn, meer invloed dan je denkt. Dan bedoel ik niet het voordeel dat iemand met een klassieke opleiding bij het leren van al die medische termen heeft, want dit voordeel is maar betrekkelijk. Het gaat mij om een houding die het leren van Grieks en Latijn vaak met zich mee brengt.

Noodzakelijk?

'Kenniss van Grieks en Latijn is *dus* noodzakelijk wanneer je gaat studeren?' Soms wel, soms niet, net zoals in het geval van wiskunde. Maar voordeel heb je er wel van als je die kennis bezit, niet alleen voor een studie aan een universiteit maar ook voor één aan een hogeschool.

Leuk?

'Maar is kennis van Grieks en Latijn ook leuk?' Ja, geweldig leuk. Daarover kan ik nog lang doorgaan, maar dan heb ik het over een ander onderwerp. Ik moest van de redactie alleen over het *belang* van de kennis van de klassieke talen voor de universitaire studie iets zeggen, niet ook nog over de aardigheid ervan.

N.B. De redactie had mij ook gevraagd wat op te schrijven over 'de bijdrage die leraren klassieke talen kunnen leveren aan de motivatie van leerlingen om klassieke talen in hun pakket op te nemen en aan het propageren van de studie klassieke talen'. Wat het eerste deel hiervan aangaat, leraren weten dat beter dan ik, die al jaren geleden het voortgezet voor het wetenschappelijk onderwijs heb verwisseld, maar ik hoop hun in het bovenstaande enkele argumenten aan de hand te hebben gedaan. Over het tweede deel slechts dit: er dreigt een tekort aan leraren klassieke talen op de scholen, net zo aan onderzoekers op de universiteit. Bovendien, studenten van bijvoorbeeld mijn faculteit vinden meer en meer een baan buiten het onderwijs dankzij eigen voorbereiding en facultaire hulp bij de keuze van bijvakken.

Stellingen

- 1 Door geen eindtermen voor de vakken in de vrije ruimte van de basisvorming te laten opstellen toont het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen minachting voor de positie van die vakken.
- 2 De oppervlakkige raadpleging van het veld (d.w.z. van de leraren) over de eindter-

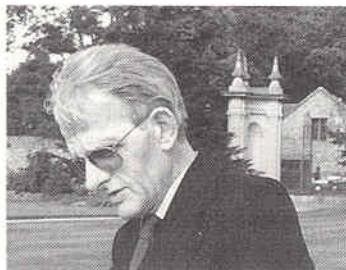
men is een bewijs van minachting voor de lesgeevenden.

- 3 Overigens loopt het onderwijs bij invoering van eindtermen ver achter bij de universiteiten: die hebben in de jaren zeventig zulke plannen met recht opgegeven.

Enkele overwegingen met betrekking tot plaats en betekenis van de Grieks-Romeinse cultuur in het onderwijs

40

Dr C.M.J. Sicking,
hoogleraar Griekse taal- en letter-
kunde aan de Rijksuniversiteit van
Leiden

Prof. Sicking was voorzitter van de commissie Modernisering Leerplan Klassieke Talen en is thans voorzitter van de commissie die het experiment met een nieuw eind-examen Grieks en Latijn moet begeleiden.

Op wetenschappelijk gebied houdt hij zich bezig met de beschrijving en verklaring van Griekse versvormen: een voor het Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft geschreven Griechische Verslehre (Beck, München) is juist voltooid.

Incidentele bijdragen aan het tijdschrift Lampas handelen voornamelijk over de ethische normen en waarden die in de Griekse samenleving hebben gegolden en de termen waarin deze werden benoemd (bijv. in Homerus' Ilias, Plato's Protagoras, Euripides' Alkestis en Medea).

Klassieken als integrerend deel van onze identiteit

Een samenleving die het eigen historisch perspectief niet cultiveert, verliest de toegang tot het eigen verleden en daarmee de greep op de eigen toekomst. Gezien het feit dat de Grieks-Romeinse beschaving een niet weg te denken component is in de geschiedenis en culturele identiteit van Europa is het, zolang we die identiteit niet willen afzweren, belangrijk dat kennis van die beschaving deel uitmaakt van onze gezamenlijke intellectuele bagage.

Ruime toegang tot klassieke cultuur

Wil deze kennis in de samenleving functioneren dan kan ze niet voorbehouden blijven aan een kleine kring. De distributie van de vertrouwdheid met de antieke cultuur behoort een piramide-achtige vorm te hebben. Aan de basis van de piramide bevinden zich degenen die wel eens van het bestaan van zoiets gehoord hebben, hogerop neemt de kennis ervan geleidelijk toe, en aan de top bevinden zich degenen die zich in het onderwerp gespecialiseerd hebben. Kenmerkend voor de huidige situatie is dat een slinkend aantal mensen relatief veel van de oudheid weet, terwijl voor ongeveer alle anderen geldt dat ze er bijna niets of niets van weten.

Het is derhalve nodig, maar beslist niet voldoende, het aantal leerlingen Grieks en Latijn in het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs te vergroten en ervoor te zorgen dat voldoende goed opgeleide classici beschikbaar blijven om hen te onderwijzen. Ook de tussenlagen van de piramide behoeven aandacht. Zonder dat heeft de kennis van classici en hoger opgeleiden die in het verleden Grieks of Latijn hebben geleerd onvoldoende contact met, en daardoor te weinig relevantie voor de

Daarnaast werkt hij met de sectie Griekse taal- en letterkunde aan een onderzoeksprogramma 'semantiek en interpretatie', bedoeld om interactie te bewerkstelligen tussen de inzichten en methoden van de algemene taalwetenschap en de interpretatie van teksten, o.m. teksten van Herodotus, Theophrastus' Metaphysica en Aristoteles' geschriften over dromen.

samenleving als geheel. De bereidheid van de samenleving om in die kennis te investeren is dan begrijpelijkerwijze gering.

Antieke cultuur als vak

Tegen deze achtergrond is het verwonderlijk dat antieke cultuur als eindexamenvak en als component van het onderwijsaanbod in de beginfase van het voortgezet onderwijs door een aantal classici als bedreigend wordt ervaren. Juist een bredere spreiding van minder veeleisende mogelijkheden om met de antieke beschaving in aanraking te komen zou immers kunnen helpen om een trendbreuk in positieve zin te bewerkstelligen. Zowel ervaringen in andere landen (Engeland, de Verenigde Staten, Denemarken) als het feit dat er in Nederland een 'markt' is voor populariserende activiteiten op het gebied van de oudheid (*Hermeneus*, *Teleac*, archeologische musea, *Paradiso*, *BZZTôH* enz.) indiceren dat een dergelijke trendbreuk meer is dan een wensdroom van belanghebbenden.

Klassieken, maar wel bij de tijd

Wie oud cultuurgoesd levend wil houden zal de leerlingen serieus moeten nemen, en er dus van moeten uitgaan dat ze belangstelling hebben voor datgene wat belangstelling verdient. Inhoud en presentatie van het onderwijs moeten dan wel aan de eisen van de tijd blijven voldoen. Zo gezien is de door de Werkgroep Eindexamen Klassieke Talen (WEKT) gegeven aangepaste concretisering van de bij de introductie van de mammoetwet door de toenmalige Commissie Modernisering Leerplan uitgewerkte doelstellingen een positieve bijdrage tot de vitaliteit van het onderwijs in Grieks en Latijn. Het is van cruciaal belang dat de implementatie van het vernieuwde examen een succes wordt, zodat het onderwijs de beleden doelstellingen inderdaad zo goed mogelijk blijft realiseren. Twijfels aan de haalbaarheid van het examenprogramma zijn alleszins begrijpelijk en verdienen aandacht, maar het valt helaas te vrezen

dat verschillen van inzicht tussen classici onderling tot gevolg hebben dat deze kans, die wel eens de laatste zou kunnen zijn, wordt gemist.

Nadruk op intrinsieke waarde van het onderwijs

De intrinsieke waarde van het onderwijsaanbod is de doorslaggevende factor bij het wekken van de belangstelling van leerlingen. 'Institutionele' bescherming in de vorm van verplichtingen en voorschriften biedt alleen schijnzekerheid. Het opnieuw 'verplicht' stellen van een eindexamen in één van de klassieke talen als vooropleidingseis voor een aantal universitaire opleidingen is dan ook geen na te streven oplossing. Wel moet worden erkend dat de opstelling van een aantal universitaire studierichtingen de geneigdheid van leerlingen om Grieks of Latijn als examenvak te kiezen negatief beïnvloedt. Met name in de meer 'exacte' studierichtingen (natuurkunde, sterrekunde, scheikunde, biologie, economie enz.) is er de neiging om aan de vooropleiding van de studenten zeer specifieke eisen te stellen. Dit is begrijpelijk omdat de explosieve groei van onze kennis het universitaire onderwijs in dergelijke studierichtingen onder grote druk plaatst - een druk die door de introductie van de vierjarige cursusduur nog is vergroot. De hieruit voortvloeiende behoefte aan homogene studentengroepen met zoveel mogelijk specifieke voorkennis, waarmee snel en gericht kan worden gewerkt, heeft echter tot gevolg dat de druk feitelijk wordt verplaatst naar het voorbereidende onderwijs. Dat brengt de eigen doelstellingen van dit voorbereidende onderwijs in gevaar. Het dwingt de leerlingen immers om al twee jaar vóór het eindexamen consequenties te verbinden aan de keuze van de vervolgopleiding die ze zullen gaan volgen, en denatureert zodoende het voorbereidende onderwijs tot een gerichte vooropleiding voor een bepaalde vervolgstudie.

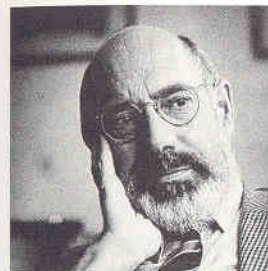
Mogelijk compromis

Een oplossing zou kunnen zijn, van de universitaire studierichtingen te eisen dat zij per studierichting een aantal (van bijvoorbeeld vier) eindexamenpakketten definiëren. Aankomende studenten zouden dan de garantie moeten hebben dat in de propaedeuse van de universitaire opleiding rekening zal worden gehouden met de samenstelling van de kennis van wie een van deze pakketten heeft gekozen. Zo wordt enerzijds door inperking van de heterogeniteit tegemoet gekomen aan begrijpelijke wensen van de universiteiten, en wordt anderzijds bij de leerlingen een oneigenlijk motief weggenomen voor het geven van lage prioriteit aan vakken die in de vervolgopleiding niet aan de orde zijn. Op die manier ontstaat althans enige ruimte om de algemeen vormende doelstelling van het VWO tot haar recht te brengen. De keuze voor Grieks, Latijn, Frans of geschiedenis wordt dan niet afgestraft door verkleining van het aantal mogelijke vervolgstudies.

Kies bewust

Als de campagne 'Kies exact' de bedoeling heeft, de emancipatie van meisjes te bevorderen zou de slogan inderdaad beter 'Kies bewust' kunnen luiden.

Het lot van het klassieke-talenonderwijs

Dr H.S. Versnel,
hoogleraar oude geschiedenis aan
de Rijksuniversiteit van Leiden

De hoofdbelangstelling van prof. Versnel gaat uit naar de Griekse en Romeinse godsdienstgeschiedenis. De meeste van zijn publikaties liggen op dit gebied. Het gaat hem vooral om de religieuze mentaliteit zoals deze zich onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen wijzigt en om de functie van religie als zingevend communicatiesysteem.

Het 'Gouden Eeuw'-schrift

In de zesde klas van de lagere school genoten we, als we lief waren geweest, eens per week een stukje cultuurgeschiedenis. Dat ging zo: we hadden een speciaal schrift waarop we 'De Gouden Eeuw' hadden gekalligrafeerd. De onderwijzer dicteerde telkens een stukje verder over Rembrandt, Huygens *and the lot*. Van ons werd verwacht dat we dat letterlijk opschreven en voorts thuis encyclopedieën en ander kostbaar plaatwerk zouden uiteenrijten om ons werkschrift te illustreren. En dat was dan dat. De rest van de week werd natuurlijk gevuld met echte geschiedenis, beredeneersommen, het dictee, en de tarwe, haver, gerst en strokarton van de provincie Groningen. Dat schrift heb ik nog steeds, maar als ik iets van de Gouden Eeuw weet is het niet daaruit. Wel achtten wij indertijd die uren Gouden Eeuw zeer goed besteed; we hadden - geheel in strijd met de werkelijkheid - de stellige indruk dat we echt iets deden. De leervakken daarentegen ervoeren we als noodzakelijke ballast. Het leven leerde anders: die Gouden Eeuw zakte weg, evenals - toegegeven - veel van de 'echte' geschiedenis en het strokarton. Wel weet ik nog hoe je per schip van Maastricht naar Groningen moet komen maar blij ben ik daar niet mee. Een zekere handigheid met rekenen, een zekere mate van leesvaardigheid en van taalbeheersing, inclusief het besef dat 'hij wordt' met dit geschreven wordt, is daarentegen een onvervreemd bare winst van zes jaar praepuberaal geploeter.

Onbruikbaar

Waarom deze inleiding? Om de navrante werkelijkheid van de klassieken in het VWO duidelijker te maken. De direct bruikbare vakken van het gymnasium zijn nog schaarser dan die van de lagere school: eigenlijk alleen de moderne talen.

De b-vakken zijn wel nuttig maar alleen voor toekomstige ingenieurs. Alle andere oud-gymnasiasten vergeten ze zoals ze geschiedenis en andere vakken vergeten. Maar van alle onbruikbare vakken zijn natuurlijk de klassieke talen het *meest* onbruikbaar. En het complicerende is dat nu juist hier overwogen wordt om een nieuw 'Gouden Eeuw'-schrift aan te leggen, dit keer niet als aanvulling op maar zelfs ter vervanging van de leesles, als u de metafoor nog kunt volgen.

Misbruikte uren

Wie zelf zowel leerling als leraar op een gymnasium is geweest, zoals ik in de periode van ruwweg 40 tot 20 jaar geleden, weet hoezeer we die adembenemende voorraden beschikbare tijd (8 uur Latijn in 6 a, weet u nog?) schandelijk misbruikt hebben. De gruwelijke Livius, vaak de enige stof voor bèta's gedurende twee volle jaren, behoort tot de dieptepunten van gymnasiale cultuur. Eindeloze lezing van Homerus – hoewel op zich natuurlijk prachtig – laat zich toch ook niet rechtvaardigen als niet op enige wijze de relevantie, zin of schoonheid wordt aangetoond of minstens ter discussie wordt gesteld. En daaraan ontbrak het destijds aan alle kanten, uitzonderingen daargelaten. Het grote misverstand was – als men zich daarover überhaupt een mening vormde – dat schoonheid zichzelf wel bewijst als je er maar voldoende en langdurig mee kennis maakt. Dat is onzin. Schoonheid is pas schoonheid als iemand met autoriteit heeft gezegd dat het schoonheid is en althans een poging doet om aan te tonen waarom. Esthetiek is een kwestie van culturele consensus. Maar waarom deden we het dan? Omdat het in het programma stond en omdat het gymnasiumdiploma het hoogste was wat je op die leeftijd kon halen. En omdat je vervolgens behoorde tot de culturele laag die al spoedig geen woord Grieks meer kon lezen en toch ontroerend kon mijmeren over het *je ne sais quoi* van het gymnasiale residu dat blééf. Ik ken een aardige keel-, neus- en oorarts wiens herinnering aan de gymnasiale cultuur is gereduceerd tot de – in dit geval nog redelijk toepasselijke – exclamatie: τυφλος τα τ' ὄτα τον τε τουυ τα τ' ὀμματ' εἰ en die deze uitdrukking regelmatig met overtuiging ventileert.

Betere methoden, minder uren

De ironie van het lot wil dat sindsdien een groeiend besef dat behalve vertalen met de teksten ook iets anders gedaan moet worden gepaard is gegaan met het afnemen der urentallen. Maar uitstekende docenten uit mijn vriendenkring verzekeren me dat ook op de niet-categoriale scholen met de huidige uren aantallen heel goed te werken valt, zelfs op het punt van het eindexamen ongelezen Grieks/Latijn. Als laatstgenoemde activiteit het moet afleggen tegen het eindexamen nieuwe stijl lijkt me dat overigens geen ramp. De winst van de nieuwe aanpak is immers enorm: een auteur of genre vraaggericht in de grondtaal behandeld met ruime aandacht voor hermeneutiek, cultuur en receptie. Ik wou dat ik het destijds zelf zo had gehad.

Nieuw 'Gouden Eeuw'-schrift

Toch ontmoet men juist nu het standpunt dat – met name voor de lagere klassen – een

'Gouden Eeuw'-schrift moet worden aangelegd, natuurlijk didactisch veel beter opgebouwd; maar toch. Ik twijfel: ik ken leuke leermiddelen in deze richting, gemaakt door bewonderenswaardig enthousiaste leraren. Maar ik ben bang dat deze vorm van zelfwerkzaamheid, hoe gewaardeerd wellicht ook door de leerling, toch juist voor deze leeftijdscategorie meer een aantrekkelijk tijdverdrijf dan een echt zinvol onderdeel van educatie zal zijn. Op de achtergrond van deze *nouvelle vague* van 'oudheidkunde' of 'antieke cultuur' zien we een bui hangen met onweer en hagel en met een verwoestende windkracht 12. De nieuwe plannen ten aanzien van de basisvorming laten immers weinig illusies over de toekomst van het echte klassieke-talenonderwijs. In de lagere klassen van niet-categoriale opleidingen zullen ze vrijwel uitgebannen worden. Wie, wellicht aangelokt door de paar uurtjes klassieke cultuur in de basis, vanaf de vierde dan nog Latijn kiest (Grieks lijkt in dit model geheel ten dode gedoemd) – en hoevelen zullen dat zijn? – zal in maximaal driemaal 5 uren in de bovenbouw van 4, 5 en 6 naar mijn eerlijke overtuiging geen niveau bereiken dat deze inspanning rechtvaardigt.

Eerst leren, dan exploiteren

Los van uren aantallen is dit model toch eigenlijk de omgekeerde wereld: het vergaren, stampen, oefenen, inprenten – kortom het smeden van wapens en werktuigen, het ontginnen, ploegen, eggen, zaaien, de tijgersluipgang en de schietbaan, dit alles moet in de lagere klassen gebeuren. Dat begrijpt een kind. *Tirocinium* heet terecht een Latijnse leergang. Het veroveren van het onbekende gebied met behulp van deze instrumenten, en het exploreren en tot cultuur brengen behoort in de hogere klassen thuis. *Map is not territory* is de titel van een door mij zeer bewonderd boek van Jonathan Z. Smith. De titel drukt uit dat 'het in kaart brengen' nog niet betekent dat het gebied een eigen (geestelijk) territorium is. De 'Gouden Eeuw' van de klassieke oudheid wordt pas echt een *κτημα ἐξ ἀει* als je deze op enige wijze hebt eigen gemaakt: de grote auteurs lezen, eventueel geholpen door docent en een vertaling, maar in principe in de grondtaal. Met daarbij natuurlijk grote aandacht voor de monumenten van de beeldende kunst, wijsbegeerte en politiek-maatschappelijke ambiance. Maar eerst leren en dan exploiteren (zij het liefst zo snel mogelijk gecombineerd).

Onbruikbaar blijft onbruikbaar

Het vervelende is dat in *dit* geval noch het leren noch het exploiteren echt direct en aantoonbaar nut afwerpt ('kies exact' weet u wel?). En als de wél nuttige vakken zoals rekenen en taal op de lagere school sinds enige decennia zo goed als afgeschafte zijn, waarom zouden een regering en een kamer dan dergelijke onnutte zaken als Homerus en Vergilius op het programma van het VWO laten?

Conclusie

De enige zinvolle vorm van handhaving van klassiek onderricht is die waarin op een onderbouw van liefst gedegen taalonderwijs een bovenbouw volgt waarin de klas-

46 sieke 'Gouden Eeuw' onder andere via de teksten echt veroverd wordt. Het ideaal dat met 8 uur Latijn in 6a destijds in de verste verte niet bereikt werd (omdat het niet bestond), dreigt nu het eindelijk voldragen lijkt door een nieuw onderwijsmodel bij de geboorte om hals gebracht te worden. Alsnog dus een echt klassiek einde: tragisch toch?

Het debat der classici

47 Gevraagd om een reactie op de in deze bundel verzamelde artikelen wil ik beginnen met verheugd te constateren dat ook de hooggeleerde classici er blijk van geven zich te verdiepen in de problematiek van hun vakken in het voortgezet onderwijs en deel te willen nemen aan het debat over kansen en bedreigingen. Dat is wel eens anders geweest en hun bijdrage is uiterst welkom!

Direct daarna moet worden vastgesteld dat de meningen bepaald niet eensluidend zijn en dat de aangedragen oplossingen of wenselijke koersaanduidingen flink uiteenlopen. Wie alles heeft gelezen heeft een vrij volledig beeld van de stromingen die - ook op het niveau van het secundair onderwijs - onder de vakgenoten te herkennen zijn: waar de één pleit voor handhaving van het taalonderwijs en de originele tekst vooral centraal wil blijven stellen, wordt in andere bijdragen juist het accent gelegd op de kennismaking met de Griekse en Romeinse cultuur of wordt een lans gebroken voor het veelvuldig gebruik van vertalingen in plaats van het - moeilijke - Grieks of Latijn.

Degenen die wijzen op het gevaar van de grote verdeeldheid onder de classici, die potentiële afschaffers in de kaart lijkt te spelen, hebben natuurlijk volkomen gelijk en de meningsverschillen zijn - helaas - vaak veel te veel aangedikt ten koste van het streven, er samen het beste van te maken.

Toch lijkt het mij goed, nog eens een poging te doen die grote variatie in opvattingen te verklaren. Wie de gang van zaken rond en na de invoering van de mammoetwet heeft gevolgd (of achteraf nagelezen) weet dat onder auspiciën van de Commissie Modernisering Klassieke Talen de classici zich steeds meer bewust werden van de scala van doelstellingen bij het onderwijs in hun vakken: nauwgezette lectuur en kritische bestudering van teksten, het aankweken van gevoel voor de nuances in taalgebruik (ook van de moedertaal) en het ontwikkelen van inzicht in grammaticale structuren ten nutte van het aanleren van vreemde talen behoren evenzeer tot de mogelijkheden van dat onderwijs als de introductie in een cultureel verleden en in algemeen beschaafde terminologie en de ontwikkeling van begrip voor andere opvattingen, normen en waarden, kortom een verbreding van de geestelijke horizon van de leerling.

Maar deze rijkdom aan mogelijkheden vormt tegelijkertijd een probleem; niet alleen verschillen de beoefenaren van deze vakken - net als hun medemensen - natuurlijk in hun aanleg en specifieke interesse in dit brede terrein, maar ook dwingen de - steeds nauwere - grenzen van de beschikbare lestijd tot beperking en keuzes.

En juist dat kiezen is zo vreselijk moeilijk en geeft menige classicus aanleiding tot diepe onzekerheid of zelfs gewetensproblemen. De nu en dan oplaaiende emoties zijn

daarom ongetwijfeld oprecht, maar het mag daar niet bij blijven.

Gelukkig hebben de schrijvers van deze bijdragen zich niet beperkt tot een - overigens meestal gematigde - uiting van bezorgdheid of nostalgie; er worden ook wel degelijk constructieve gedachten of voorstellen aangedragen.

48 Iedere lezer zal daaruit waarschijnlijk zijn eigen selectie maken die aansluit bij de eigen ideeën; mij zijn na lezing de volgende suggesties of adviezen bijgebleven:

1 Laat er vooral plaats zijn voor méér vormen van onderwijs in de klassieken, met verschillende accenten en laat de scholen (respectievelijk de classici) een eigen keus maken die het best past bij hun eigen groep leerlingen en de fase (onder- of bovenbouw; wel of niet examenvak) waarin het onderwijs gegeven wordt.

2 Het is niet goed dat we ons bij het denken over de mogelijkheden voor de klassieke talen *te veel* laten leiden door de - veronderstelde - belangstellingswereld en de beginmotivatie van de leerlingen. Het gaat erom, door inhoud en presentatie van onze vakken interesse te wekken en zo mogelijk vast te houden.

3 VWO is geen specifieke (vak)vooropleiding; het is algemeen vormend onderwijs en het probeert leerlingen een aantal overal bruikbare studievaardigheden en een portie algemene ontwikkeling mee te geven. Juist op die terreinen hebben de klassieke talen heel wat te bieden.

4 De tijd lijkt rijp voor een soort nieuw offensief ten gunste van de cultuurhistorische vakken of *streams* binnen het onderwijs; en dat niet alleen als reactie op de 'Kies exact'-beweging!

Ter afsluiting mijnerzijds de constatering dat op twee punten de verschillende schrijvers het aardig eens zijn:

Bijna allen luiden ze de noodklok voor het dreigende tekort aan classici (zowel voor het onderwijs als het onderzoek) en roepen op tot actieve werving.

En de meesten van hen zien in het vernieuwde examenprogramma voor Grieks en Latijn nieuwe kansen en uitdagingen. Moge het die uitwerking ook hebben op de werkers in het veld van het voortgezet onderwijs.

J. Th. K. Marcelis,
onderwijskundig adviseur
Vrienden van het Gymnasium

Klassieke Talen-instituten:

Universiteit van Amsterdam (UvA)
Klassiek Seminarium
Oude Turfmarkt 129
1012 GC AMSTERDAM
tel. 020-5252545
voor studie-advies:
mevr. dr A.M. van Erp Taalman Kip
tel. 020-5252548

Vrije Universiteit (VU)
GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur)
De Boelelaan 1105
1081 HV AMSTERDAM
tel. 020-5483082
voor studie-advies:
mevr. dr E. Vester, tel. 020-5483762

Rijksuniversiteit Groningen (RUG)
GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur)
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
Postadres: Postbus 716
9700 AS GRONINGEN
tel. 050-636050
voor studie-advies:
prof. dr F. Akkerman

Rijksuniversiteit Leiden (RUL)
GLTC (Griekse en Latijnse Taal en Cultuur)
Doelensteeg 16
2311 BD LEIDEN
tel. 071-272672
voor studie-advies:
Dr P.A. Meyer, tel. 071-272674

Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN)
Instituut Oude Letteren
Erasmusplein 1-8
6525 HT NIJMEGEN
tel. 080-512958
voor studie-advies:
Dr A.J.L. van Hooff, tel. 080-512867

G
VRIENDEN VAN HET
GYMNASIUM

Postbus 3161
1003 AD Amsterdam